

ΣΥΜΒΟΛΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑΝ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

Ἰπὸ
ΘΕΜ. ΤΣΑΤΣΟΥ

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

Τοῦ δοκιμίου τούτου ἤρχισεν ἡ συγγραφή τῷ 1923, ὡς ἐργασίας φροντιστηριακῆς τοῦ μαθήματος τῆς ἱστορίας τῆς Δημοσίας Οἰκονομίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν. Ἰπέδειξε δὲ τότε τὸ θέμα καὶ παρώθησε τὸν γράψαντα εἰς πραγματείαν αὐτοῦ ὁ Ἀ. Ἀνδρεάδης. Ἐκτοτε συνεπληρώθη τὸ δοκίμιον τοῦτο ἐν Ἀἰδελθέρῃ ὑπὸ τὰς ὁδηγίας τοῦ Ludwig Curtius καὶ τοῦ προσφιλεστάτου ἡμῶν διδασκάλου Arthur Salz. Συνεπληρώθη δὲ καὶ πάλιν ἐν τινι μέτρῳ τῷ 1935 ἐπ'εὐκαιρίᾳ σχετικῆς ἀνακοινώσεως, γενομένης εἰς τὴν Ἰταιρίαν Διοικητικῶν Μελετῶν.

Ὁ σκοπὸς αὐτοῦ δὲν ἔγκειται εἰς τὴν πλήρη συλλογὴν τῶν ὑπαρχουσῶν ἱστορικῶν πληροφοριῶν, τῶν ὁποίων μόνον αἱ σπουδαιότεραι χρησιμοποιοῦνται, ἀλλ' εἰς τὴν ἀναπαράστασιν τῆς ἐν γένει μορφῆς τῆς ἱερᾶς οἰκονομίας.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, δὲν διαφεύγει τὸν γράψαντα ἡ ἐν πολλοῖς καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἀτέλεια τοῦ ἔργου. Ἡ δημοσίευσίς ὅμως γίνεται διὰ δύο μόνον λόγους :

Πρῶτον, ἐπειδὴ ὁ Ἀ. Ἀνδρεάδης διετύπωσε κατ' ἐπανάληψιν τὴν εὐχὴν τῆς δημοσιεύσεως τοῦ δοκιμίου τούτου, εἰς ὃ καὶ ἀναφέρεται. (Βλ. Ἀ. Ἀνδρεάδης, Ἰστορία τῆς Ἰλληνικῆς Δημοσίας Οἰκονομίας, 1926, σελ. 96, ὑπόσημ. 2).

Δεύτερον, ἐπειδὴ ἐλάχιστα ἐπὶ τοῦ θέματος ἐγράφησαν καὶ εἰδικώτερον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ἡμῶν οὐδὲν σχεδόν.

Α'. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

«Entre l'économie et la religion il y a parfois d'étranges rapports». — Gernet-Boulangier, *Le génie grec dans la religion*, 1932.

Ἀφ' ἧς ἐποχῆς ἡ λατρεία ἔπαυσεν οὖσα οἰκογενειακὴ καὶ ἐγένετο δημοσία, ἀπεχωρίσθη δὲ καὶ ἡ ἱε-

ρουργία τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, τὰ ἱερά, λόγω τῶν ἀναγκῶν τῆς λατρείας καὶ ὡς ἐκ τῶν πρὸς αὐτὰ προσφερομένων, ἀπετέλεσαν αὐτοτελῆ οἰκονομικὰ ἰδρύματα, σκοπὸν ἔχοντα τὴν διεξαγωγὴν τῆς λατρείας, τὴν συντήρησιν καὶ τὸν ἐξωραϊσμόν τοῦ ἱεροῦ, τὴν ἐνδεχομένην ἐπέκτασιν καὶ τὴν ἀνοικοδόμησιν αὐτοῦ εἰς περίπτωσιν καταστροφῆς. Τὰ ἀφορῶντα τὰ ἱερά, ὡς αὐτοτελῆ οἰκονομικὰ ἰδρύματα, συνιστῶσι τὴν ἱεράν Οἰκονομίαν.

Ὅσονδήποτε ἄκαρπος καὶ ἄν, ἐκ πρώτης ὄψεως, ἐμφανίζεται ἡ μελέτη τῆς ἱερᾶς οἰκονομίας, παρέχει ἐν τούτοις αὕτη πλείστα ὅσα στοιχεῖα πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἱστορίας τοῦ δημοσίου βίου τῶν ἀρχαίων, καὶ ἰδίᾳ πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἱστορίας τῆς δημοσίας αὐτῶν οἰκονομίας. Περιέχει δὲ πολλὰ κεφάλαια ἢ μελέτη τῆς ἱερᾶς οἰκονομίας, τόσον ἐνδιαφέροντα, ὥστε νὰ εἶναι ἄξια ἰδίας ἐρεύνης, ὡς ἐπὶ παραδείγματι τὸ περὶ τῶν τραπεζιτικῶν ἐργασιῶν τῶν ἱερῶν.

Ὡς ἐκ τούτου συναντᾶ τις εἰς πολλὰ ἱστορικὰ ἔργα διαφόρους σποραδικὰς πληροφορίας, ἀναφερομένας εἰς τὴν ἱεράν οἰκονομίαν. Αὐτοτελής ὅμως καθορισμὸς καὶ ἀνάλυσις αὐτῆς, πλὴν τῆς διατριβῆς τοῦ Koths, καὶ τῆς μελέτης τοῦ Homolle¹, δὲν ἔχει διατυπωθῆ. Ἡ διατριβὴ τοῦ Koths, ὅμως, τὸ μὲν οὖσα προγενεστέρα τῶν μεγάλων ἀνασκαφῶν τῶν περισσοτέρων ἀρχαίων ἐλληνικῶν ἱερῶν πόλεων, τελεῖ ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ μεγάλου ὄγκου τῶν ἐπιγραφῶν, αἵτινες δι' αὐτῶν ἀπεκαλύφθησαν, τὸ δ' ἔχουσα χαρακτηῖρα μᾶλλον φιλολογικόν, δὲν ἐγράφη ἐν ἐπιγνώσει τῆς μορφολογικῆς ἰδιοτυπίας τῆς ἱερᾶς οἰκονομίας ὡς τοιαύτης.

Εἰς τὴν πλήρωσιν τοῦ ὑπάρχοντος ἐπιστημονικοῦ κενοῦ ἴσως συντείνει κατὰ τι καὶ ἡ προκειμένη ἐργασία, ἡ ὁποία ὅμως, βεβαίως, δὲν ἐξαντλεῖ τὸ θέμα, κύριον ἔχουσα σκοπὸν νὰ διακριθῶσιν εἰς γενικὰς μόνον γραμμὰς τὰ κυριώτερα στοιχεῖα τῆς ἰδιοτυπίας τῆς ἱερᾶς οἰκονομίας, μόνον παρ' ἀρχαίοις Ἑλλησι. Διότι εἰς πᾶσαν χώραν καὶ εἰς πᾶσαν ἐποχὴν, ὧν ἐκάστη διάφορον ἔχει τὴν θρησκείαν καὶ τὴν οἰκονομίαν, ἢ ἐξ ἀναλόγων αἰτίων γεννηθεῖσα ἱερά οἰκο-

(1) De re ditibus templorum graecorum, Göttingen, 1869, Homolle, L'administration des temples grecs, ἐν Annales du Musée Guinet, 1909, Ἡ μελέτη αὕτη τοῦ Homolle δὲν κατέστη προσιτὴ εἰς ἡμᾶς.

νομία ἄλλοίαν ἔσχε διαμόρφωσιν. Ἡ Αἴγυπτος οὕτω προσφέρει — καὶ ἰδιαίτερος τὸ ἐν Θήβαις ἱερὸν τοῦ Ἄμμωνος — πεδῖον μελέτης εὐρυτάτης, ἀλλ' αὐτοτελοῦς. Οὐδὲν ὅμως ἐμποδίζει ν' ἀναλυθῆ καὶ ἡ ἱερὰ οἰκονομία ἄλλων ἀρχαίων λαῶν ἢ ἡ χριστιανικὴ ἱερὰ οἰκονομία, γενικῶς ἢ κατὰ λαοὺς ἢ κατὰ ἐκκλησίας.

Ἐνταῦθα, πάντως, γίνεται λόγος μόνον περὶ τῆς ἱερᾶς οἰκονομίας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ ἰδίως κατὰ τὴν ἀπὸ τοῦ Ε' (συμπερ.) μέχρι τοῦ Γ' αἰῶνος (συμπερ.) περίοδον, καθότι ἐν αὐτῇ κυρίως περιλαμβάνεται καὶ ἡ ἐποχὴ τῆς ἀκμῆς τῶν ἱερῶν καὶ ἡ ἐναργεστέρα τῶν διαφόρων ἐν γένει θεσμῶν τῆς ἀρχαιότητος ἐμφάνις καὶ εἰς αὐτὴν ἀναφέρονται αἱ πλείστα τῶν ὑπαρχουσῶν ἐπιγραφικῶν καὶ φιλολογικῶν πηγῶν.

Περιοριζομένης τῆς ἐρεύνης ἡμῶν εἰς μόνην τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν ἀνωτέρω καθοριζομένην χρονικὴν περίοδον, περιορίζεται τοιοῦτοτρόπως καὶ ἡ ἔκτασις καὶ ἡ σπουδαιότης τοῦ δοκιμίου τούτου. Ἀλλὰ διὰ τοῦ περιορισμοῦ τούτου ἀποβαίνει δυνατὸς ὁ ἀκριθέστερος μορφολογικὸς καθορισμὸς τῆς ἱερᾶς οἰκονομίας, καὶ ἡ συστηματικώτερα τῆς ὕλης διάταξις. Δὲν περιορίζεται ὅμως τὸ ἔργον ἡμῶν ἐπὶ τῶν ἱερῶν πόλεων μόνον, ὡς ἡ Ὀλυμπία, οἱ Δελφοὶ καὶ ἡ Δῆλος, τῶν ὁποίων τὰ ἱερὰ ἦσαν πανελληνία². Ἀρυόμεθα πολλὰ στοιχεῖα καὶ ἀπὸ τὰ ἱστορικὰ δεδομένα τῶν μεγάλων ἱερῶν τῶν ἀκμασάντων ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς ἀρχαίας πόλεως καὶ συμπληροῦμεν δι' αὐτῶν κενὰ τινὰ τῆς ἱστορικῶς ἀνορθουμένης μορφῆς τῆς ἱερᾶς οἰκονομίας ὁδηγούμενοι εἰς τοῦτο τὸ μὲν εἰδικῶς, ἐπειδὴ αἱ ἱερὰ πρόσοδοι διακρίνονται καὶ εἰς τὴν ἱερὰν πολιτείαν ὅπως καὶ εἰς τὸ πολιτικὸν ἄστυ, τῶν πολιτικῶν προσόδων³ καὶ πιθανώτατον εἶναι ὅτι ὁμοιάζουν — πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων — τὸ δὲ γενικῶς, ἐπειδὴ δυνατὸν εἰς πολλὰ σημεία νὰ ὑποθέσῃ τις εὐλόγως ὁμοιότητα τῆς ἐν γένει δημοσίᾳς οἰκονομίας⁴.

(2) Περὶ τὴν γένεσιν τῶν πανελληνίων ἱερῶν, βλέπε τὰς λίαν ἐνδιαφερούσας παρατηρήσεις τῶν Gernet-Boulangier, *Le génie grec dans la religion*, 1932, σελ. 164-189.

(3) Βλ. τὸ ἄρθρον Lecrivain ἐν *D.A.G.R.*, V, α, σελ. 706.

(4) Βλ. Ἄ. Ἀνδρεάδη, σελ. 240, «Πρέπει τέλος ὁ ἐπιληφθησόμενος τῆς μελέτης ν' ἀποβλέψῃ κυρίως εἰς τὰ ἱερὰ, ἅτινα ἀπετέλουν ἀνεξαρτήτους πολιτείας».

Β'. Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΙΕΡΩΝ¹

“Οπως καταστῶσι νοητοὶ ὠρισμένοι ἐκ τῶν οἰκονομικῶν ὄρων, ὑφ’ οὓς διηγόν τὰ ἀρχαῖα ἱερά, εἶναι ἀναγκαῖα ἢ γνῶσις ὄχι μόνον τῆς θρησκευτικῆς αὐτῶν σπουδαιότητος, ἀλλὰ καὶ ἢ γνῶσις τῆς πολιτικῆς αὐτῶν σημασίας κατὰ τὴν ἀρχαιότητα.

“Ὅσω πτωχότερας φυσικὰς γνώσεις κατέχει ὁ ἄνθρωπος, τόσω μᾶλλον διαθλέπει ἀπανταχοῦ ἐπενεργοῦσαν τὴν θείαν δύναμιν καί, ὠθούμενος ὑπὸ τῶν δυσεξηγήτων δι’ αὐτὸν φαινομένων, ὑποθέτει τὴν ὕπαρξιν ὑπερφυσικῆς τινὸς δυνάμεως, τῆς θεότητος, καὶ καταθέτει ἐνώπιον αὐτῆς ὅ,τι θεωρεῖ, κατὰ προβολὴν τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἀντιλήψεως, εὐχάριστον, ὅπως ἐπικοινωνήσῃ μετ’ αὐτῆς καὶ ἐξασφαλίσῃ τὴν εὐνοιάν της. Ἐκ τούτου προῆλθε καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς καθιερώσεως ὠρισμένου χώρου, ἔνθα καὶ ἡ θεότης ἐναργέστερον ἐμφανίζεται καὶ ἤθελον εἶναι μᾶλλον εὐπρόσδεκτα τὰ διὰ τῆς θυσίας ἢ τῆς ἀφιερώσεως μέχρις αὐτῆς ἐξικνούμενα δῶρα². Αὐτόδηλον δὲ τυγχάνει ὅτι, κατὰ τὴν ἐξέτασιν τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος, τοῦτο, ἐφόσον βαίνομεν χωροῦντες εἰς ἀρχαιοτέρας ἐποχάς, ὅλον ἐν παρουσιάζεται πρὸ ἡμῶν ἰσχυρότερον, περισφίγγον τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν, ἐνίοτε μέχρι βαθμοῦ ἀποπνικτικοῦ. Ὄντως, κατὰ τὴν κλασσικὴν ἔτι ἀρχαιότητα πᾶσα ἐνέργεια καὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ ἀκόμη βίου ἐτέλει ὑπὸ τὴν αἴρεσιν τῆς ὑπὸ τῶν θεῶν ἐγκρίσεως αὐτῆς. Ὀλιγώτερον δὲ ἐκπλήσσει ἢ βραδύτης τῆς Σπάρτης, μὴ σπυροδύσης εἰς βοήθειαν τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὴν κρίσιμον διὰ τὴν Ἑλλάδα στιγμὴν τῆς καθόδου τῶν βαρβάρων, ἔνεκα θρησκευτικῶν ἀφορμῶν, τοῦ Σωκράτους, ὅστις, ἀποθνήσκων, ὑπενθυμίζει καὶ ζητεῖ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς τῷ Ἀσκληπιῷ ὑπεσχημένης θυσίας ἀλέκτορος.

Ἄλλὰ καὶ ἄλλοι παράγοντες ἐπηύξανον τὴν σημασίαν τῶν ἱερῶν. Οἱ εἰς πᾶσαν πρᾶξιν ἀναμιγνυόμενοι θεοὶ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ὡς ἦτο ἐπόμενον, συμμετεῖχον καὶ τῶν

(1) Βλ. Δ. Γουδῆ, Τὸ μαντεῖον τῶν Δελφῶν, 1937, σελ. 115 κ.έ.

(2) Βλ. K. F. Hermann, Lehrbuch der göttesdienstlichen Altertümer der Griechen, 1858, ἰδίᾳ σελ. 6 κ. έ. καὶ γενικῶς. Stengel, Opferbräuche der Griechen, 1910 καὶ ὁ Ἡσίοδος (fr. 272) λέγει «Δῶρα θεοῖς πείθει».

πολιτικῶν αὐτῶν διαμαχῶν. Ἄφ' ἐνὸς ὠρισμένοι θεότητες ἀνεκηρύσσοντο πολιοῦχοι³ καὶ «οἱ τὴν πόλιν σώζοντες καὶ ἄρχοντες αὐτῆς» (Ἡσύχιος) ἐξαιρετικῆς ἐν τῇ προστατευομένη πόλει ἐτύγχανον λατρείας. Οὕτως ἐν Ἀθήναις τὸ ἱερὸν τῆς Παλλάδος ἐκέκτητο σπουδαιότατην πολιτικὴν σημασίαν διὰ τὴν πόλιν, ἰδίως ἀφ' ἧς ἐποχῆς ὁ Πεισίστρατος καὶ οἱ Πεισιστρατίδαι προσεπάθησαν, λόγῳ τῆς διαμάχης αὐτῶν πρὸς τὸ μαντεῖον τῶν Δελφῶν, ὅπως ἡ λατρεία τῆς θεᾶς καταστῆ καθαρῶς ἀθηναϊκῆ, προσδιδομένης τοπικῆς πατριωτικῆς χροιᾶς εἰς αὐτήν⁴. Ἄφ' ἐτέρου τὰ μαντεῖα, παρὰ τὴν διαίρεσιν, ἦτις παρεκώλυε πᾶσαν γενικωτέραν φυλετικὴν κίνησιν, ἦσαν πανελλήνια. Ἐκαστον ἱερὸν ἦτο τόπος κοινῆς λατρείας ὄλων τῶν Ἑλλήνων, ἀπέβη δὲ καὶ πολιτικῆς ἔτι συναλλαγῆς κέντρον σπουδαιότατον⁵,

(3) Βλ. F. de Coulanges, *La cité antique*, Liv. IV, ch. VI.

(4) Βλ. γενικῶς Bouché - Leclercq, *Histoire de la divination*, τόμ. III.

(5) Bouché - Leclercq, *op. cit.*, τόμ. III, σελίς 120—182, Busolt: *Gr. Geschichte*, τόμ. I, σελ. 239. Παπαρηγόπουλος: τόμ. Α', σελ. 311 κ.έφ.: «Ἐνὶ λόγῳ τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ἦτο διηρημένον εἰς ἀπείρους πόλεις, ὧν ἐκάστη εἶχε τὸ ἴδιον πολίτευμα, τὴν ἰδίαν πολιτικὴν. Ἄλλὰ αἱ πόλεις αὗται, εἰ καὶ πολιτικῶς ἀπ' ἀλλήλων διακεχωρισμένοι, συνεδέοντο ἅπασαι διὰ ποικίλων καὶ οὐχὶ ἀνισχύρων ἠθικῶν καὶ κοινωνικῶν δεσμῶν. Ὁ Ἡρόδοτος συγκεφαλαιοῖ τοὺς δεσμοὺς τούτους εἰς τέσσαρας: Τὸ ὄμαιμον, τὸ ὁμόγλωσσον, τὰ κοινὰ τῶν θεῶν ἰδρύματα καὶ τὰς κοινὰς θυσίας, τὰ ὁμότροπα ἦθη· ὁ δὲ Ζεὺς ὁ ἐλλήνιος, ἐπετήρει καὶ συνετήρει τὴν τοιουτοτρόπως ἀπαρτιζομένην ἐλληνικὴν ἀδελφότητα. Ἄπαντες οἱ ἠθικοὶ οὗτοι δεσμοὶ ὑπῆρχον καὶ ἐπὶ τῆς προηγούμενης ἡρωϊκῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ τινὲς ἐξ αὐτῶν, καὶ ἰδίως τὰ κοινὰ τῶν θεῶν ἰδρύματα καὶ αἱ κοινὰ θυσία, ἀπέβησαν κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην τοῦ ἔθνους ἡλικίαν πολὺ ἰσχυρότεροι καὶ ὄντως πανελλήνιοι». Σελ. 313: «Οἱ τέσσαρες οὗτοι ἀγῶνες, ἦτοι τὰ Ὀλύμπια, τὰ Πύθια, τὰ Νέμεα, τὰ Ἴσμια, καὶ τὸ ἐν Δελφοῖς χρηστήριον, ἀπετέλεσαν, ὡς προείπομεν, τὸν ἰσχυρότερον ἠθικὸν καὶ κοινωνικὸν δεσμόν, ὅστις συνῆπτεν ἤδη τὸ ὅλον ἐλληνικὸν ἔθνος. Εἰς τὸ ἐν Δελφοῖς χρηστήριον δὲν ἔπαυον προσερχόμενοι ἀπὸ πάσης ἐλληνικῆς γῆς καὶ ἀπὸ αὐτῶν τῶν ἀπωτάτων ἀποικιῶν, ἄνθρωποι ἐπερωτῶντες περὶ πλείστων ὄσων δημοσίων καὶ ἰδιωτικῶν συμφερόντων· καὶ ἐπειδὴ οἱ χρησμοὶ τοῦ Θεοῦ ἐλογίζοντο ἱεροὶ καὶ ἀπαράθρατοι, πρόδηλον ὅτι τὸ μαντεῖον ἐπενήργει ἀδιακόπως εἰς τὸν ὅλον δημόσιον καὶ ἰδιωτικὸν τοῦ ἔθνους βίον. Ἄλλὰ καὶ αἱ πανηγύρεις ἦσαν τοιουτοτρόπως κεκανονισμένοι, ὥστε ἡ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ ὄλου ἔθνους σχέσις ὑπῆρχε σχεδὸν ἀδιάλειπτος».

ἐξ οὗ καὶ ὁ ἀρχαιότατος χαρακτήρ ἐκάστης ἀμφικτυονίας, ἀλλὰ καὶ τῶν συνοικισμῶν, εἰς οὓς ἦνθησαν οἱ διεσπαρμένοι κάτοικοι περιφερειῶν τινῶν⁶, ἦτο καθαρῶς θρησκευτικός,

Πᾶσα τετραετία ἀπετέλει τὴν περίοδον ἢ τὸν κύκλον τῶν ἱερῶν τούτων ἀγῶνων, καὶ κατὰ μὲν τὸ πρῶτον ἔτος ἐτελοῦντο δύο ἐξ αὐτῶν, ὁ Ὀλυμπιακὸς καὶ ὁ Ἰσθμικὸς, κατὰ δὲ τὸ δεύτερον ὁ Νεμεακὸς· κατὰ δὲ τὸ τρίτον, πάλιν δύο, ὁ Ἰσμικὸς καὶ ὁ Πυθικὸς· κατὰ δὲ τὸ τέταρτον ὁ Νεμεακὸς, καὶ οὕτω καθεξῆς. Οἱ ἀξιωθέντες νὰ βραβευθῶσιν ἅπαξ τοῦλάχιστον καθ' ἕκαστον τῶν τεσσάρων τούτων πανελληνίων ἀγῶνων, ἐτιμῶντο διὰ τοῦ ἐπιφθόνου ἐπωνύμου τοῦ περιοδονίκου. Καὶ οἱ τοιοῦτοι μὲν ἦσαν, φυσικῶ τῶ λόγῳ, ὀλίγιστοι· εὐάριθμοι δὲ σχετικῶς καὶ οἱ ἐν γένει νικηταὶ ἀναδεικνυόμενοι· πολυάριθμοι ὅμως οἱ συναγωνιζόμενοι καὶ ἀπειράριθμοι οἱ συντρέχοντες ἐνταῦθα ὡς θεαταὶ καὶ ὡς ἔμποροι, τοσοῦτῳ μᾶλλον ὅσῳ διὰ τῆς λεγομένης ἐκεχειρίας, ἦτοι τῆς προσωρινῆς διακοπῆς πάσης ἐχθροπραξίας, ἐξησφαλίζετο ἡ ἐν εἰρήνῃ πανταχόθεν διάθασις τῶν θεωριῶν, δηλαδή τῶν ἱερῶν πρεσβειῶν τῶν πόλεων, καὶ ἰδίως διετηρεῖτο ἡ εἰρήνη ἐν τῷ τόπῳ, ὅπου ἐτελοῦντο αἱ πανηγύρεις, καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ἱερομηνίας, ἦτοι τοῦ μηνὸς τῆς πανηγύρεως. Ἄπαντες οἱ προσερχόμενοι ἔθουον εἰς τὸν αὐτὸν θεὸν καὶ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ βωμοῦ, ἐθεώρουν τοὺς αὐτοὺς ἀγῶνας καί, διὰ τῶν ἀναθημάτων αὐτῶν, συνετέλουν εἰς τὸ νὰ πλουτίσωσι καὶ νὰ κοσμήσωσι τὸν ἱερὸν αὐτὸν χῶρον. Ἄπαντες, μεγάλοι καὶ μικροί, βασιλεῖς, στρατηγοὶ ἢ ἀπλοὶ πολῖται, ὑπεβάλλοντο εἰς τοὺς αὐτοὺς ἀγωνιστικούς νόμους, ἐτιμωροῦντο, ὡσάκις παρέβαινον τοὺς νόμους τούτους, διὰ τῶν αὐτῶν ποινῶν, καί, νικήσαντες, ἠξιοῦντο τῶν αὐτῶν τιμῶν. Δὲν συνέρρεον δὲ ἐνταῦθα τὰ πλήθη ἐπὶ μόνῳ τῶ σκοπῶ τῶν σωματικῶν ἀγῶνων, ἀλλὰ καὶ ποιηταὶ καὶ φιλόσοφοι καὶ ἱστορικοὶ προσήρχοντο ἵνα ὑποβάλωσι τὰ ἔργα αὐτῶν εἰς τὴν κρίσιν τοῦ κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων. Πάλιν δὲ αἱ ἐνταῦθα γινόμεναι ἀποφάσεις καὶ ἀπονεμόμεναι τιμαὶ ἀντήχουν καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα· αἱ πόλεις ὑπεδέχοντο ἐν πομπῇ καὶ παρατάξει τοὺς στεφανωθέντας συμπολίτας· οἱ τεχνῖται κατεσκευάζον τοὺς ἀνδριάντας αὐτῶν· οἱ ποιηταὶ ἔγραφον εἰς τιμὴν αὐτῶν ὠδὰς· οἱ ἱστορικοὶ ἐμνημόνευον τοῦ κατορθώματος ὡς γεγονότος πλείστου λόγου ἀξίου· νέοι δὲ ἀγωνισταὶ παρεσκευάζοντο ἵνα ἀξιωθῶσι τοῦ αὐτοῦ περιμαχήτου βραβείου, δι' ὃ ὅταν ἀναλογισθῶμεν ὅτι ἡ τοιαύτη ἀπὸ τῶν ἄκρων τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὰ κέντρα καὶ ἀπὸ τῶν κέντρων πρὸς τὰ ἄκρα κινήσις ἐγένετο ἀδιακόπως, δις τοῦ ἐνιαυτοῦ ἢ τοῦλάχιστον ἅπαξ, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι, ἂν τότε ἔλειπεν ἀπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους μία τις πολιτικὴ Κυθέρνησις, οἱ ἠθικοὶ ὅμως καὶ κοινωνικοὶ δεσμοί, δι' ὧν συνεδέετο, ἦσαν τοσοῦτοι καὶ τοιοῦτοι, ὥστε, ἐκ τῶν νεωτέρων ἐπικρατειῶν μόνῃ ἡ Γαλλία ἴσως δύναται νὰ λογισθῇ ὅτι ἔχει τὴν ἐθνικὴν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἐνότητα.»

(6) Βλ. Παυσ., IV, 5, 2. XV, 34, 1. Σ τ ρ ἄ θ., VIII, 343, IX, 411, 412.

τοῦ κοινοῦ ἱεροῦ θεωρουμένου ὡς τοῦ κυριωτάτου τῆς ἀμφικτυονίας ὄρου⁷. Ὁ προσβάλλων τὸ ἱερὸν καὶ τὰ ἑλληνικὰ νόμιμα, θεωρεῖται ὑπεύθυνος ἄπέναντι ὅλων τῶν ἀμφικτυόνων⁸.

(7) Βλ. Σ τ ρ ά θ., ΙΧ, 3, 7: «Τοιαύτης δὲ τῆς εὐκαιρίας οὔσης τῆς περὶ τοὺς Δελφούς, συνήνεσάν τε ραδίως ἐκείσε, μάλιστα δ' οἱ ἐγγύθεν, καὶ δὴ καὶ τὸ Ἀμφικτυονικὸν σύστημα ἐκ τούτων συνετάχθη, περὶ τε τῶν κοινῶν βουλευσόμενον καὶ τοῦ ἱεροῦ τὴν ἐπιμέλειαν ἔξον κοινοτέραν, ἄτε καὶ χρημάτων ἀποκειμένων πολλῶν καὶ ἀναθημάτων, φυλακῆς καὶ ἀγιστείας δεομένων μεγάλης.»

(8) Βλ. Π α π α ρ ρ η γ ο π ο ὄ λ ο υ, τόμ. Α' σελ. 133 καὶ σελ. 798: «Ἐννοεῖται ὅτι ἡ Κρίσσα δὲν ἠδύνατο νὰ ἀνεχθῆ ἐν ἡσυχίᾳ τὴν τοιαύτην τῶν πραγμάτων ἀλλοίωσιν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἐστερήθη τῆς τε διοικήσεως τοῦ μαντείου, καὶ τῶν ὠφελημάτων, τὰ ὁποῖα ἄλλοτε μὲν αὕτη ἀπελάμβανεν ἀπὸ τῶν προσκυνητῶν, ἤδη δὲ εἰσεπραττοντο ὑπὸ τῆς Κίρρας. Εἰς τὴν ἐντεῦθεν προκύψασαν ἀφορμὴν ἔριδος, προσετέθη καὶ τοῦτο, ὅτι, ὡς λέγεται, οἱ Κιρραῖοι ἐπέβαλον βαρυτάτους φόρους εἰς τοὺς διὰ θαλάσσης προσερχομένους πρὸς τὸ ἱερὸν ἀνθρώπους, καὶ ἄλλας ἔπραξαν βιαιοπραγίας.

»Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα περὶ τὸ 595 πρὸ Χριστοῦ, ὅτε τὸ ἀμφικτυονικὸν συνέδριον, εἴτε κατ' εἰσῆγησιν τῶν Φωκέων, εἴτε καὶ οἰκοθεν κηδόμενον περὶ τοῦ ναοῦ, ἀπεφάσισεν, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ περιφήμου νομοθέτου Σόλωνος, νὰ παρέμβῃ καὶ νὰ τιμωρήσῃ τοὺς Κιρραῖους. Ὅθεν, μικρὸν μετὰ τὴν ἐν Λεύκτροις μάχην, οἱ Θηβαῖοι κατέπεισαν τὸ ἀμφικτυονικὸν συνέδριον νὰ καταδικάσῃ τὴν Σπάρτην εἰς χρηματικὴν ποινὴν 500 ταλάντων, διὰ τὴν ἐν μέσει εἰρήνην κατάληψιν τῆς Καδμείας καὶ τὰς δηώσεις, ὅσας οἱ Λακεδαιμόνιοι διέπραξαν ἐν Βοιωτίᾳ. Ἡ ἀπόφασις αὕτη δὲν ἐξετελέσθη μὲν ποτέ, ἀλλ' ἡ προκάλεσσα αὐτὴν ἐπέμβασις τοῦ συνεδρίου εἰς τὰ πολιτικὰ πράγματα, ὑπῆρξεν ἀρχὴ κακοῦ, τὸ ὁποῖον ἐμελλε νὰ ἐπιφέρῃ πολυειδῶς ὀλέθρια ἀποτελέσματα. Ἐν ἔτει 357, οἱ Θηβαῖοι, ἐκδικούμενοι τοὺς Φωκεῖς, διότι ἀπέστησαν ἤδη ἀπὸ τῆς συμμαχίας αὐτῶν, καὶ ὠφελούμενοι ἐκ τῆς κατὰ τῶν Φωκέων ἀρχαίας ἀντιπαθείας τῶν Λοκρῶν καὶ τῶν Θεσσαλῶν, κατέπεισαν πάλιν τὸ συνέδριον νὰ καταδικάσῃ καὶ τοὺς Φωκεῖς εἰς χρηματικὴν ποινὴν βαρεῖαν, ἂν καὶ ἄδηλον πόσῃν ἄδηλος ὁμοίως εἶναι καὶ ἡ ἀφορμὴ τῆς καταδίκης, ὡς πιθανώτερον δὲ λογίζεται ὅτι οἱ Φωκεῖς κατεδικάσθησαν, κατηγορηθέντες ἐπὶ σφετερισμῷ γῆς ἀνηκούσης εἰς τὰ κτήματα τοῦ ἐν Δελφοῖς ἱεροῦ. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Φωκεῖς οὔτε ἠθελον, οὔτε ἠδύναντο νὰ πληρώσωσι τὴν ζημίαν, οἱ Ἀμφικτύονες, ἐπὶ τῇ εἰσηγήσει πάντοτε τῶν Θηβαίων, ἐξέδωκαν κατὰ τὴν τοῦ ἐπομένου ἔτους σύνοδον νέον δόγμα, δι' οὗ ἀπεφασίσθη νὰ τιμωρηθῶσιν οἱ Φωκεῖς, ὡς πάλαι ποτὲ οἱ Κιρραῖοι, ὃ ἔστι ν' ἀφαιρεθῇ ἀπ' αὐτῶν ἡ χώρα καὶ νὰ καθοσιωθῇ εἰς τὸν ἐν Δελφοῖς θεόν, ἐν ταύτῳ δὲ ἠπειλήθησαν καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι, καθ' ὃ μὴ ἐκτελέσαντες τὴν προ-

Παρατηροῦμεν ὡσαύτως ὅτι ὁ καθορισμός, ὡς ἔδρας τοῦ ταμείου τῆς ἀθηναϊκῆς συμμαχίας, τῆς Δήλου, ἀσφαλῶς ἐνέχει πολιτικὴν σημασίαν· καὶ τοῦτο ἐξηγεῖται ἅμα τῇ παρατηρήσει τοῦ σχεδὸν ὀλοκληρωτικοῦ συνταυτισμοῦ τῶν ἑορταζόντων ἀπὸ χρόνων πολλῶν τὰς ἑορτάς τοῦ Δηλίου Ἀπόλλωνος καὶ τῶν ἀπαρτιζόντων τὴν ἱεράν συμμαχίαν.

Τὸ ὅτι τὰ ἱερά ἦσαν συχνάκις καὶ πολιτικῆς ἔτι συναλλαγῆς κέντρα σπουδαιότατα, ἔχει μεγάλην οἰκονομικὴν σημασίαν, διότι τοῦτο προεκάλει δωρεάς, χαριστικὰς πράξεις καὶ ἄλλα εὐεργετικὰ θεσπίσματα, ἐκ μέρους τυράννων ἰδίως ἐπιθυμούντων τὴν εὐνοίαν τοῦ ἱεροῦ.

Οὕτω, ὁ τύραννος τῆς Κορίνθου Περίανδρος, καταδιώκων τὸν υἱὸν αὐτοῦ, ὑπεστηρίζετο ὑπὸ τοῦ μαντείου τῶν Δελφῶν. Προεκήρυξε δὲ ὅτι, ὅστισδήποτε φιλοξενήσῃ αὐτόν, ἤθελε καταδικασθῆ εἰς πρόστιμον πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα⁹.

ηγουμένως κατ' αὐτῶν ἐπιψηφισθεῖσαν ποινὴν καὶ οὕτως εἰπεῖν ἀφωρίσθησαν ὑπὸ τοῦ συνεδρίου.» (Σελ. 406): «Καὶ τότε ὁ Φίλιππος, καταλαβὼν τὴν χώραν τῶν Φωκέων, συνεκάλεσεν ἀμέσως τὸ τῶν ἀμφικτυόνων συνέδριον, τὸ ὁποῖον ἐξέδοτο δύο σπουδαιότατας ἀποφάσεις: Πρῶτον, ὅτι ὄλαι αἱ Φωκικαὶ πόλεις, πλὴν τῶν Θηβῶν, αἵτινες δὲν μετέσχον τῆς ἱεροσυλίας, θέλουσι φέρει κατ' ἐνιαυτὸν τῷ Θεῷ φόρον τάλαντα ἐξήκοντα, μέχρις οὗ ἐκτίσωσιν ἅπαν τὸ ποσὸν τῶν ληστευθέντων χρημάτων, οἱ δὲ φυγάδες θέλουσι θεωρηθῆ ἀπανταχοῦ ὡς ἐναγεῖς. Δεύτερον, ὅτι αἱ δύο ψῆφοι, τὰς ὁποίας οἱ Φωκεῖς εἶχον ἐν τῷ συνεδρίῳ, ἀποδίδονται εἰς τὸν Φίλιππον καὶ εἰς τοὺς διαδόχους αὐτοῦ, οἵτινες θέλουσι τοῦ λοιποῦ ἡγεῖσθαι καὶ τῶν Πυθίων ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Βοιωτῶν καὶ τῶν Θεσσαλῶν...». Καὶ κατωτέρω: «Συνεργὸν πρόθυμον εἰς τοῦτο παρέσχε, τῷ ὄντι, μετ' ὀλίγον ἑαυτὸν ὁ ρήτωρ Αἰσχίνης, ὅστις ἐνθυμηθεὶς αἴφνης ὅτι οἱ Λοκροὶ τῆς Ἀμφίσσης ἐγεώργησαν ἱεράν τινα γῆν τῶν Δελφῶν, προεκάλεσε τὴν ἕνεκα τούτου καταδίκην αὐτῶν ὑπὸ τοῦ ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου. Ἐπειδὴ δὲ συνέβαινε πολλὴ περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεως βραδύτης, ἀναλαμβάνει αὐτήν, κατ' ἐντολὴν τῶν Ἀμφικτυόνων, ὁ Φίλιππος· καὶ ἐπέρχεται ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα μετὰ στρατοῦ 30.000 πεζῶν καὶ 2.000 ἵππῶν». Ὅπως δὲ ἴσως σήμερον ἔχει ἀποβῆ λίαν πιθανὸν ὅτι οἱ Φωκεῖς ἐπλήρωσαν τὸ πρόστιμον. Βλ. P. P a r i s, Elatée, 1892, σελ. 193. «Mais il est très probable que l'amende fut intégralement payé par les Phocidiens, car le reçu le plus récent est certainement du second siècle, puisqu'il y est question des bouleutés qui étaient, avec l'archonte éponyme, les magistrats des Delphiens durant cette période».

(9) Βλ. Ἡ ρ ο δ ., II, 52: «Τέλος δὲ Περίανδρος κήρυγμα ἐποίησατο, ὃς ἂν ἢ οἰκόοισι ὑποδέξηται μὲν ἢ προσδιαλεχθῆ, ἰρήν ζημίην τοῦτον τῷ Ἀπόλλωνι ὀφείλειν, ὅσῃν δὴ εἶπας».

Ὁ Φιλέταιρος πλουσίας ἐποίησατο δωρεὰς εἰς πολλὰ ἱερά, δι' ὧν συνεκέντρωσε τὴν εὐνοίαν καὶ τῶν Βοιωτῶν μέχρι σημείου ἐπιτρέψαντος εἰς αὐτὸν τὴν ἀνάδειξιν ἐνὸς ἐκ τῶν φίλων αὐτοῦ εἰς ἄρχοντα¹⁰. Ὁ δὲ Περσεύς προκηρύξας ἀμνηστειαν χάριν συγκεντρώσεως ὅλων τῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων ἐναντίον τῶν Ῥωμαίων, «ἐξετέθει προγραφὰς εἰς τε Δῆλον καὶ Δελφοὺς καὶ τὸ τῆς Ἰτωνίας Ἀθηνᾶς ἱερόν»¹¹. Τέλος εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι τὸ μαντεῖον τῶν Δελφῶν συνέτεινεν εἰς τὴν ἐγκαθίδρυσιν τῶν ἀποικιῶν, αἵτινες ὑπῆρξαν κέντρα ὑψίστης πολιτικῆς καὶ ἐκπολιτιστικῆς σημασίας, καὶ ὑπεδείκνυε τὰ πρόσωπα τῶν νομοθετῶν τῶν ἀποίκων¹².

Καταφανές εἶναι ὅτι, ὑπὸ τοιούτους ὄρους, ἦτο περιζήτητος ἡ κατοχὴ ὑπὸ πόλεως θέσεως πρωτεύουσας ἐν ἱερῷ. Οὕτω ἐν Ὀλυμπίᾳ, ἅμα τῇ καθόδῳ τῶν Αἰτωλῶν ἐν Ἡλείᾳ, ἔριδες ἀνεφύησαν μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς Πισάτιδος ἕνεκα τοῦ ἱεροῦ, καὶ μάλιστα κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς διαμάχης καταφανῆς ἐγένετο ἡ ἀνάγκη τοῦ θεσμοῦ τῆς ἐκεχειρίας. Αἱ ἔριδες δὲν ἐτερματίσθησαν, εἰμὴ διὰ τῆς καταστροφῆς τῆς Πισάτιδος περὶ τὸ 572.

Γ'. Η ΙΔΡΥΣΙΣ ΤΩΝ ΙΕΡΩΝ

Ἡ πρώτη ἀνάγκη, τὴν ὁποίαν ἀντεμετώπιζεν ἡ ἱερά οἰκονομία, ἦτο ἡ τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ προσήκοντος βωμοῦ ἢ ναοῦ. Ὁ τρόπος τοῦ πορισμοῦ χρημάτων διὰ τὰ πρὸς τοῦτο ἀπαιτούμενα ἔξοδα, διακρίνεται εἰς ἐκάστην περίπτωσιν, καθ' ὃ ἀνάλογος τοῦ σκοποῦ καὶ τοῦ λόγου, δι' ὃν ἀνεγείρεται τὸ ἱερόν, ὁ βωμὸς ἢ ὁ ναός.

I.—Ἄμα ὡς ἤρχισαν ἐγκαθιστάμενοι οἱ ἄνθρωποι εἰς χώρας, μονίμως, καὶ ῥέκισαν ἐν αὐταῖς, καθιερώθησαν καὶ οἱ πρῶτοι οἰκογενειακοὶ ἐν ἐκάστῳ οἴκῳ βωμοί, αἱ «ἑστίαι». Εἰς τὸν κοινὸν ἐκάστου οἴκου βωμὸν ἔθυσεν ἐκάστη οἰκογένεια

(10) Βλ. Foucart, B.C.H., VI, 1882, σελ. 154.

(11) Βλ. Πολυβ. XXVI, fr. 6, 1—2 Βλ. καὶ Homolle, B. C. H., III, 1879, σελ. 290—315.

(12) Βλ. Bouché-Leclercq, op. cit., τόμ III, σελ. 135.

νεια, φέρουσα τὰ βάρη τῆς ἀνεγέρσεως καὶ συντηρήσεως αὐτοῦ¹. Ταυτοχρόνως ἤρχισεν ἀναπτυσσομένη καὶ ἡ λατρεία τῶν προγόνων.

II.— Συγχρόνως ἢ καὶ προγενεστέρως εἰς τοποθεσίας, ἐν αἷς ἔκτακτα φυσικὰ φαινόμενα ἐλάμβανον χώραν (π. χ. ἀνέβλυζον ἰαματικαὶ πηγαί), ἐδημιουργοῦντο κέντρα λατρείας² καὶ ἅμα τῇ ἐγκαταστάσει καὶ ἱερέως, ἐνεφανίζοντο αἱ πρῶται ἐνέργειαι πρὸς ἀνέγερσιν ἱεροῦ καὶ ἡ δημιουργία πρὸς τοῦτο καὶ πρὸς συντήρησιν αὐτοῦ ἰδιαιτέρων δοσοληψιῶν. Αἱ δοσοληψίαι αὗται εἶναι ἡ πρώτη ἀρχὴ τῆς Ἰεραρχίας Οἰκονομίας. Ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἔξοδα τῆς τοιαύτης ἀνεγέρσεως, δὲν ὑφίστανται ἱστορικαὶ πηγαί. Ἡ πιθανώτερα ἐκδοχὴ εἶναι ὅτι τὰ πρῶτα ἔξοδα ἀντεμετώπιζεν ὁ ἰδρυτὴς τοῦ ἱεροῦ ἱερεὺς ἢ βασιλεὺς. Τῆς λατρείας, καθισταμένης σὺν τῷ χρόνῳ δημοσίας, τὰ αὐτὰ ἐλάμβανον χώραν ὅσον ἀφορᾷ καὶ τὴν βασιλικὴν ἐστίαν³, ἀλλ' αἱ πρὸ ταύτης τελούμεναι θυσίαι πιθανὸν εἶναι ν' ἀπέβησαν ἐμμέσως ἔσοδον βασιλικὸν οὐχὶ ἀνάξιον λόγου. Ἀποχωρισθείσης ὅμως βραδέως τῆς ἀσκήσεως τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἀπὸ τῆς ἱερουργίας, τὰ ἱερὰ ἀπέκτησαν αὐτοτέλειαν καὶ ἡ ἱερὰ οἰκονομία ἀπεχωρίσθη τῆς βασιλικῆς, ὁπότεν καὶ τὰ ἰδρυτικὰ ἔξοδα δὲν ἔφερεν ὁ βασιλεὺς ἀτομικῶς, ἀλλὰ ἡ πόλις καὶ ἡ χώρα, ἧς ἐβασίλευε⁴.

III.— Τέλος, ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων οἱ Ἕλληνες εὐρέθησαν εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς μεταναστεύσεως εἰς χώρας γειτονικὰς τῆς Ἑλλάδος, εἴτε λόγῳ ἀνεπαρκειᾶς τῆς ἰδίας αὐτῶν πατρίδος, εἴτε χάριν καλυτέρας τύχης, εἴτε πρὸς ἀποφυγὴν τῶν ἐμφυλίων σπαραγμῶν.

Ἄλλ' οὐδὲ πρὸς στιγμὴν ἐλησμόνουν τὴν θρησκείαν τῶν πατέρων, ἥτις μετὰ τῆς κοινῆς γλώσσης ἦτο ὁ σπουδαιότερος συνδετικὸς κρίκος τῶν ἀποικιῶν πρὸς τὰς μητροπόλεις⁵.

(1) Βλ. Gernet-Boulangier, op. cit. 1932, σελ. 152.

(2) Βλ. Gernet-Boulangier, op. cit. 1932, σελ. 191.

(3) Βλ. Gernet-Boulangier, op. cit., 1932, σελ. 153.

(4) Βλ. Glotz, La cité antique, 1928, σελ. 23.

(5) Βλ. Bouché-Leclercq. op. cit., τομ. III, σελ. 130-131. Ἐνδιαφέροντα εἶναι καὶ σήμερον ἔτι τὰ ἔργα τοῦ Rochette: Histoire critique de l'établissement des colonies Grecques, Paris 1815, ἰδίᾳ δὲ τοῦ Curtius, Die Griechen als Meister der Colonisation, Berlin, 1883.

Πρώτιστον αὐτῶν καθῆκον οἱ ἄποικοι ἐθεώρουν τὴν ἀνέγερσιν ἱεροῦ τῶν θεῶν τῆς μητρὸς πατρίδος, ἐνῶ ἤθελεν ἐναποτεθῆ ἢ ἐκ τῆς μητροπόλεως κομισθεῖσα ἱερὰ πυρά⁶. Ἐν τῇ προκειμένῃ περιπτώσει ἀδύνατος ἢ πάντως λίαν ἀπίθανος εἶναι ἢ ὑπόθεσις προϋπάρχοντος θησαυροῦ. Τὸ ἐπιτακτικὸν δὲ τῆς ἀνάγκης ἄγει ἡμᾶς εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι προσέφευγον εἰς τὸ γνωστὸν μέσον πορισμοῦ χρημάτων κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, τὴν εἰσφοράν⁷.

Μετὰ ταῦτα ἤθελε δημιουργηθῆ ὁ θησαυρός, ὅστις βαθμηδὸν ἤθελε συγκεντρώσει τὸ ποσὸν τὸ ἀναγκαῖον διὰ τὴν οἰκοδόμησιν ναοῦ λαμπροῦ, ἀναλόγου πρὸς τὴν λαμπρότητα καὶ τὴν ἀκμὴν τῆς ἀποικίας.

IV.—Ἐξ ἄλλου, ὡς καὶ κατὰ τὴν χριστιανικὴν περίοδον, οὕτω καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, πολλοὶ ἀγόμενοι ὑπὸ θρησκευτικοῦ συναισθήματος, ὠκοδόμουν ναὸν εὐγνωμοσύνης ἕνεκα πρὸς θεότητα, εἰς τὰ κτήματα αὐτῶν, δοθέντος ὅτι εἰς τὰς πόλεις ἠὺχαρίστουν τὴν εὐεργετήσασαν θεότητα δι' ἀναθέσεως εἰς τὸ ἱερὸν αὐτῆς. Οὕτως, ἀναφέρει ὁ Ξενοφῶν⁸ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀνέγερσιν ναῖσκου τῆς Ἀρτέμιδος εἰς τὰ κτήματα αὐτοῦ ἐν Σκυλοῦντι⁹. Αὐτονόητον, ὅτι τὸ βᾶρος

(6) Βλ. F. de Coulanges. op. cit. Livre III, ch. XVI.

(7) Βλ. Ἄ. Ἀνδρεάδη, σελ. 414—435.

(8) Περὶ τῆς δράσεως τοῦ μαντείου τῶν Δελφῶν ἐν σχέσει πρὸς τὸν ἑλληνικὸν ἀποικισμόν, βλέπε Δ. Γουδῆ: Τὸ Μαντεῖον τῶν Δελφῶν, 1937, σελ. 133 κ.ε.

(9) Ἄν. V. 3, 13: «...Ἐνταῦθα καὶ διαλαμβάνουσι τὸ ἀπὸ τῶν αἰχμαλώτων ἀργύριον γενόμενον. Καὶ τὴν δεκάτην, ἣν τῷ Ἀπόλλωνι ἐξεῖλον καὶ τῇ Ἐφεσίᾳ Ἀρτέμιδι διέλαθον οἱ στρατηγοὶ τὸ μέρος ἕκαστος φυλάττειν τοῖς θεοῖς· ἀντὶ δὲ Χειρισόφου Νέων ὁ Ἀσιναῖος ἔλαθε. Ξενοφῶν οὖν τὸ μὲν τοῦ Ἀπόλλωνος ἀνάθημα ποιησάμενος ἀνατίθεισιν εἰς τὸν ἐν Δελφοῖς τῶν Ἀθηναίων θησαυρὸν καὶ ἐπέγραψε τότε αὐτοῦ ὄνομα καὶ τὸ Προξένου, ὃς σὺν Κλεάρχῳ ἀπέθανε· ξένον γὰρ ἦν αὐτοῦ. Τὸ δὲ τῆς Ἀρτέμιδος τῆς Ἐφεσίας, ὅτε ἀπῆει σὺν Ἀγησιλάῳ ἐκ τῆς Ἀσίας τὴν εἰς Βοιωτοὺς ὁδόν, καταλείπει παρὰ Μεγαθύζῳ τῷ τῆς Ἀρτέμιδος νεωκόρῳ, ὅτι αὐτὸς κινδυνεύσων ἐδόκει ἰέναι, καὶ ἐπέστειλεν, ἦν μὲν αὐτὸς σωθῆ αὐτῷ ἀποδοῦναι· ἦν δέ τι πάθη, ἀναθεῖναι ποιησάμενον τῇ Ἀρτέμιδι, ὅτι οἷοιτο χαριεῖσθαι τῇ Θεῷ. Ἐπεὶ δ' ἔφευγεν ὁ Ξενοφῶν, κατοικοῦντος ἤδη αὐτοῦ ἐν Σκυλοῦντι ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων οἰκισθέντος παρὰ τὴν Ὀλυμπίαν ἀφικνεῖται Μεγάθυζος εἰς Ὀλυμπίαν θεωρήσων, καὶ ἀποδίδωσι τὴν παρακαταθήκην αὐτῷ. Ξενοφῶν δὲ λαθὼν χωρίον ὠνεῖται τῇ Θεῷ ὅπου ἀνεῖλεν ὁ θεός. Ἔτυχε δὲ

τῶν ἐξόδων ἐν τῇ προκειμένη περιπτώσει φέρει ὁ ἀνεγείρων τὸν ναόν, ὅστις συνήθως καὶ περὶ τῆς συντηρήσεως αὐτοῦ ἐπιλαμβάνεται καὶ διαθέτει¹⁰.

V. — Συχνάκις ὅμως τὴν ἀνέγερσιν τοῦ ναοῦ προεκάλει καὶ ὁ σκοπὸς τῆς διαιωνίσεως εἰς τὴν μνήμην τῶν πολιτῶν εὐχαρίστου γεγονότος καὶ ἡ εὐγνωμοσύνη οὐχὶ ἐνὸς ἀτόμου, ἀλλὰ πόλεως ὀλοκλήρου ἢ καὶ πολλῶν. Τοιοῦτοτρόπως οἱ Ἴωνες, οἱ σχηματίσαντες τὴν δωδεκαμελῆ συμμαχίαν, ἀνήγειρον τὸν ναόν τοῦ Ποσειδῶνος παρὰ τὸ Ἀκρωτή-

διὰ μέσου ρέων τοῦ χωρίου ποταμὸς Σελινοῦς. Καὶ ἐν Ἐφέσῳ δὲ παρὰ τὸν τῆς Ἀρτέμιδος νεῶν Σελινοῦς, ποταμὸς παραρρεῖ, καὶ ἰχθύες δὲ ἐν ἀμφοτέροις ἔνεισι καὶ κόγχοι· ἐν δὲ τῷ Σκυλλοῦντι χωρίῳ καὶ θήραν πάντων ὅποσα ἐστὶν ἀγρευόμενα θηρία. Ἐποίησε δὲ καὶ βωμὸν καὶ ναὸν ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ ἀργυρίου, καὶ τὸ λοιπὸν δὲ αἰεὶ δεκατεύων τὰ ἐκ τοῦ ἀγροῦ ὠραίαν θυσίαν ἐποίει τῇ Θεῷ, καὶ πάντες οἱ πολῖται καὶ οἱ πρόσχωροι ἄνδρες καὶ γυναῖκες μετεῖχον τῆς ἐορτῆς. Παρεῖχε δὲ ἡ θεὸς τοῖς σκηνοῦσιν ἄλφιστα, ἄρτου, οἶνον τραγήματα, καὶ τῶν θυομένων ἀπὸ τῆς ἱεράς νομῆς λάχος καὶ τῶν θηρευομένων δέ. Καὶ γὰρ θήραν ἐποιοῦντο εἰς τὴν ἐορτὴν οἷτε Ξενοφῶντος παῖδες καὶ οἱ τῶν ἄλλων πολιτῶν, οἱ βουλόμενοι καὶ ἄνδρες ξυνεθήρων· καὶ ἠλίσκετο τὰ μὲν ἐξ ἑαυτοῦ τοῦ ἱεροῦ χώρου, τὰ δὲ ἐκ τῆς Φολόης, σύες καὶ δορκάδες καὶ ἔλαφοι. Ἔστι δὲ ἡ χώρα ἢ ἐκ Λακεδαιμόνος εἰς Ὀλυμπίαν πορεύονται ὡς εἴκοσι στάδιοι ἀπὸ τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ Διὸς ἱεροῦ. Ἐνὶ δ' ἐν τῷ ἱερῷ χώρῳ καὶ ἄλση καὶ ὄρη δένδρων μεστά, ἱκανὰ καὶ σῦς καὶ αἶγας καὶ βοῦς τρέφειν καὶ ἵππους, ὥστε καὶ τὰ τῶν εἰς τὴν ἐορτὴν ἰόντων ὑποζύγια εὐωχεῖσθαι. Περὶ δὲ αὐτὸν τὸν ναὸν ἄλλος ἡμέρων δένδρων ἐφυτεύθη ὅσα ἐστὶ τρωκτὰ ὠραία. Ὁ δὲ ναὸς ὡς μικρὸς μεγάλῳ τῷ ἐν Ἐφέσῳ εἴκασται, καὶ τὸ ξόανον ἔοικεν ὡς κυπαρίττινον χρυσῷ ὄντι τῷ Ἐφέσῳ. Καὶ στήλη ἔστηκε παρὰ τὸν ναὸν γράμματα ἔχουσα: «ΙΕΡΟΣ Ο ΧΩΡΟΣ ΤΗΣ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ. ΤΟΝ ΔΕ ΕΧΟΝΤΑ ΚΑΙ ΚΑΡΠΟΥΜΕΝΟΝ ΤΗΝ ΜΕΝ ΔΕΚΑΤΗΝ ΚΑΤΑΘΥΕΙΝ ΕΚΑΣΤΟΥ ΕΤΟΥΣ. ΕΚ ΔΕ ΤΟΥ ΠΕΡΙΤΤΟΥ ΤΟΝ ΝΑΟΝ ΕΠΙΣΚΕΥΑΖΕΙΝ, ΑΝ ΔΕ ΤΙΣ ΜΗ ΠΟΙΗ ΤΑΥΤΑ ΤΗ ΘΕΩ ΜΕΛΗΣΕΙ.»

(10) Βλέπε τὴν σχεδὸν ταυτόσημον πρὸς τὴν ἐν Σκυλοῦντι ξενοφώντειον ἐπιγραφὴν, τὴν ἀναφερομένην ἐν C. I. G., 1926: «Ἱερός ὁ χώρος τῆς Ἀρτέμιδος. Τὸν ἔχοντα καὶ καρπούμενον τὴν μὲν δεκάτην καταθύειν ἐκάστου ἔτους, ἐκ δὲ τοῦ περιττοῦ τὸν ναὸν ἐπισκευάζειν. Ἐὰν δὲ τις μὴ ποιῇ ταῦτα, τῇ Θεῷ μελήσει». Καὶ ἂν ὑποτεθεῖ ὅτι ἡ κατὰ τὰ λεγόμενα ἐν Ἰθάκῃ εὐρεθεῖσα καὶ ἤδη ἐν Βρυξέλλαις εὐρισκομένη ἐπιγραφὴ αὕτη, ὡς ὑπεστηρίχθη, δὲν εἶναι γνησία καὶ ἀνήκει εἰς ὅλως μεταγενεστέραν ἐποχὴν, γραφείσα κατὰ τὰ ὑπὸ Ξενοφῶντος ἱστορούμενα, βλ. Ξενοφ. V. 3. 13.

ριον τῆς Μυκάλης, ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Πριήνης, ἔνθα ἑτησίως ἐώρταζον ¹¹.

VI.— Τέλος ὑφίσταται ἡ περίπτωσις τῶν ἱερῶν ἐκάστης φυλῆς καὶ ἐκάστου δήμου καὶ ἐκάστης φατρίας. Αἱ περὶ τῶν ἱερῶν αὐτῶν πληροφορίες εἶναι εἰς ἄκρον ἑλλιπείς. Οὔτε φιλολογικᾶς, οὔτε ἐπιγραφικᾶς πληροφορίας ἀξίας λόγου περὶ τῶν ὡς ἄνω ἱερῶν κατέχομεν, καθότι σχεδὸν οὐδαμοῦ ἀναφέρονται, λόγῳ τῆς μικρᾶς αὐτῶν σημασίας. Πρὸς σχηματισμὸν πληρεστέρας ἀντιλήψεως, κατ' ἀνάγκην βασιζεταί τις ἐπὶ τῆς πιθανῆς ἀναλογίας τῆς ἀνεγέρσεως τὴν σημερινὸν συνοικιακῶν ναῶν καὶ τῶν ὡς ἄνω ἱερῶν. Καὶ ἐπὶ τῆς ρηθείσης ἀναλογίας βασιζόμενος, ἄγεται τις εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ βάρη τῶν ἐξόδων τῆς ἀνεγέρσεως καὶ συντηρήσεως τοῦ ἱεροῦ ἐκάστης φυλῆς, ἐκάστης φατρίας καὶ ἐκάστου δήμου, ἔφερον οἱ κυρίως ἐνδιαφερόμενοι, ἡ φυλή, ἡ φατρία, ὁ δήμος.

(11) Βλ. Παπαρρηγοπούλου, τόμ. Α', σελ. 291: «...Δώδεκα ἦσαν καὶ αἱ πρὸς νότον τῶν αἰολικῶν κείμεναι ἰωνικαὶ πόλεις: Φώκαια, Κλαζομεναί, Χίος, Ἐρυθραία, Ρέως, Λέβεδος, Κολοφών, Ἐφεσος, Σάμος, Πριήνη, Μυοῦς, Μίλητος. Αἱ πόλεις αὗται συνεδέοντο πρὸς ἀλλήλας διὰ κοινοῦ ἱεροῦ, τὸ ὁποῖον ἔκειτο πρὸς βορρᾶν τῆς ἄκρας Μυκάλης, πλησίον τῆς Πριήνης, μεταξὺ Ἐφέσου καὶ Μιλήτου, καὶ ἦτο καθωσιωμένον εἰς τὸν Ποσειδῶνα.»

Ἡροδ. 1, 143: «...Αἱ δώδεκα πόλεις αὗται τῷ τε οὐνόματι ἠγάλλοντο καὶ ἱερὸν ἰδρύσαντο ἐπὶ σιλέων αὐτέων τῷ οὐνόματι ἔθεντο Πανιώνιον, ἐβουλεύσαντο δὲ αὐτοῦ μεταδοῦναι μηδαμοῖσι ἄλλοις Ἴωνων (οὐδ' ἐδεήθησαν δὲ οὐδαμοὶ μετασχεῖν ὅτε μὴ Σμυρναῖοι).»

Διον. Ἀλικαρν. IV, 26: «Τοιαῦτα διεξελθὼν συνεβούλευσεν αὐτοῖς ἱερὸν ἄσυλον ἀπὸ κοινῶν ἀναλωμάτων ἐν Ρώμῃ κατασκευάσασθαι, ἐν ᾧ θύσουσί τε αἱ πόλεις συνερχόμεναι καθ' ἕκαστον ἐνιαυτὸν ἰδίας τε καὶ κοινᾶς θυσίας καὶ πανηγύρεις ἄξουσιν ἐν οἷς ἂν ὀρίσωσι χρόνοις· καὶ εἴτι γένοιτο πρόσκρουσμα αὐταῖς πρὸς ἀλλήλας, ἐκ τῶν ἱερῶν τοῦτο διαλύσονται, ταῖς ἄλλαις πόλεσιν ἐπιτρέψασαι τὰ ἐγκλήματα διαγνῶναι. Διεξιὼν ταῦτά τε καὶ ὅσα ἄλλα ἔξουσιν ἀγαθῶς βουλευτήριον ἕνα καταστησάμενοι, πάντας ἔπεισε τοὺς ἐν τῷ συνεδρίῳ παρόντας· καὶ μετὰ τοῦτο κατεσκεύασεν ἐξ ᾧν ἅπασαι συνήνεγκαν αἱ πόλεις χρημάτων τὸν τῆς Ἀρτέμιδος νεών, τὸν ἐπὶ τοῦ μεγίστου τῶν ἐν Ρώμῃ λόφων ἰδρυμένον Ἀυεντίνου». Βλ. καὶ Titus—Livius, I, 45, F. de Coulanges, op. cit., Livre III, ch. VI.

Δ'. ΤΑ ΤΑΚΤΙΚΑ ΕΣΟΔΑ

Τὰ οὕτως ἰδρυόμενα ἱερὰ ἐξελίσσοντο εἰς αὐτοτελεῖς οἰκονομικοὺς ὀργανισμούς.

Εἰς τὰ ταμεῖα τῶν ἱερῶν πλουσιοπαρόχως συνέρρεον τὰ ποικιλόμορφα δῶρα, τὰ δηλωτικὰ τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, πολλάκις δὲ ὑπὸ καθαρῶς χρηματικὴν μορφήν. Αἱ χρηματικαὶ αὗται εἰσφοραί, ἀναλόγως τῆς ἀφορμῆς ἢ τοῦ τρόπου τῆς καθιερώσεως αὐτῆς, διάφορον ἔχουν ὀνομασίαν. Ἀλλὰ δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ χρῆσις τῆς ὀνομασίας αὐτῶν πρὸς συστηματικὴν διαίρεσιν τῶν ἔσόδων τῶν ἀρχαίων ἱερῶν.

Τὰ ἔσοδα ταῦτα, πρὸς πληρεστέραν μελέτην, εἶναι διαιρετέα εἰς τακτικὰ καὶ εἰς ἕκτακτα· καὶ τὰ μὲν τακτικὰ ὑποδιαιρετέα εἰς τὰ ἀμέσως καὶ ἐκ τῆς ἰδίας περιουσίας προερχόμενα, εἰς τὰ κυρίως ἱερὰ ἔσοδα, ἰδιωτικὰ ἀναθήματα καὶ ἀφιερώματα, ἀπαρχάς, δεκάτην καὶ ἴατρα καὶ εἰς τὰ διὰ πολιτειακῶν θεσπισμάτων καθιερωθέντα. Τὰ δὲ ἕκτακτα ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐπίσης εἰς τὰ ἐκ τοῦ δημοσίου προερχόμενα καὶ διὰ πολιτειακῆς πράξεως ἀνατιθέμενα, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὰ ἐκ τῆς πωλήσεως τῆς ἰδίας τῶν ἱερῶν ἀκινήτου περιουσίας προερχόμενα.

α') Τὰ ἐκ τῆς ἰδίας περιουσίας ἔσοδα.

Εἰς τὰ ἐκ τῆς ἰδίας περιουσίας προερχόμενα περιλαμβάνονται τὰ μισθώματα τῆς ὑπὸ οἰκονομικὴν ἐκμετάλλευσιν ἀκινήτου περιουσίας, προσέτι δὲ καὶ οἱ τόκοι δανείων τῶν ἐκ τοῦ ἱεροῦ ταμείου γενομένων.

Ι. — Ἡ ἀκίνητος ἱερὰ περιουσία, ἥς σπουδαιότατη μορφή εἶναι τὰ τεμένη, προήρχετο ἐκ δημοσίων κυρίως καὶ ἐνίοτε ἰδιωτικῶν πρὸς τὰ ἱερὰ δωρεῶν. Πολλάκις ἡ συντήρησις ἱεροῦ, ἰδρυομένου ὑπὸ πολιτείας, ἐξησφαλίζετο διὰ τῆς προκίσεως αὐτοῦ διὰ τεμενιακῶν προσόδων¹. Ὡσαύτως καὶ οἱ ἰδιῶται, οἱ ἰδρύοντες ἱερόν, προσεπόριζον αὐτῷ καὶ τὰ πρὸς συντήρησιν τούτου ἀναγκαῖα ἔσοδα, ὡς προκύπτει ἐκ τῶν ὑπὸ Ξενοφῶντος θεσπισθέντων ὅτι «ἱερός ὁ χῶρος τῆς Ἀρ-

(1) Βλ. K o t h s : De re ditibus templorum graecorum, 1869, σ. 19. Βλ. καὶ Kurt Latte, Τέμενος, ἐν Pauly - Wissowa, IX, στ. 435.

τέμιδος. Τὸν δὲ ἔχοντα καὶ καρπούμενον τὴν μὲν δεκάτην καταθύειν ἐκάστου ἔτους, ἐκ δὲ τοῦ περιττοῦ τὸν ναὸν ἐπισκευάζειν. Ἐὰν δέ τις μὴ ποιῇ ταῦτα, τῇ Θεῷ μελήσῃ»².

Ὡς πρὸς τὰ τεμένη, ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ πολιτείᾳ ἔχομεν τὰς ἐξῆς συγκεκριμένως πληροφορίας : Σημαντικὸς ἀριθμὸς ἐκ τῶν διανεμομένων κλήρων ἐξηρεῖτο ὑπὲρ τῶν θεῶν³. Γνωστὸν δὲ τυγχάνει ὅτι ἡ θεὰ κατεῖχε, πλὴν τῶν ἄλλων, τέμενος ἐν Αἰγίνῃ⁴, ἐν Σουνίῳ⁵ καὶ ἐν Ληλαντίῳ πεδίῳ⁶. Γνωστὸν ὡσαύτως τυγχάνει ὅτι, μετὰ τοὺς Κοδρίδας ἐγένετο κατάσχεσις τῶν βασιλικῶν κτημάτων καὶ καθιερώθη ὅτι τὸ ἐξ αὐτῶν ἔσοdon θέλει διατεθῆ εἰς τὸ μέλλον εἰς τὴν συντήρησιν τοῦ κλήρου καὶ χάριν τῶν ἐξόδων τῆς λατρείας⁷.

Ἐν Δήλῳ διετυπώθησαν ὅροι ἐκμισθώσεως, ὀνομασθέντες « ἰ ε ρ ᾶ σ υ γ γ ρ α φ ῆ »· αἱ δ' ἐκμισθώσεις ἐνηργοῦντο κατὰ τοὺς ὅρους τῆς ἱερᾶς ταύτης συγγραφῆς, εἰς ἣν, κατὰ τὴν σύναψιν ἐκάστης μισθώσεως, ἀναφέρονται καὶ οἱ τὸ ἱερόν ἐκπροσωποῦντες καὶ οἱ μισθωταί⁸. Ἀνάλογον διάθεσιν μεγάλης περιουσίας ἀνευρίσκει τις μετὰ τοὺς ἱεροὺς πολέμους, ὁπότεν ἡ ὄλη παρὰ τὸ Δελφικὸν ἱερόν πεδιάς περιῆλθεν εἰς τὴν κυριότητα τοῦ Ἀπόλλωνος⁹.

(2) Ξενοφ. Ἄν. V, 3, 13.

(3) Βλ. C. I. A., I, 31 : «Ἐὰν δέ τις ἐπιψηφίζῃ παρὰ τὴν στήλην ἢ ρήτωρ ἀγορεύῃ ἢ προσκαλεῖσθαι ἐγχειρῇ ἀφαιρεῖσθαι ἢ λύειν τι τῶν ἐψηφισμένων, ἄτιμον εἶναι αὐτόν τε καὶ παῖδας τοὺς ἐξ ἐκείνου καὶ τὰ χρήματα δημόσια εἶναι καὶ τῆς θεοῦ τὸ ἐπιδέκατον, ἑάμμητι αὐτοὶ οἱ ἄποικοι περὶ σφῶν δέονται». Καὶ Θεοφ. III, 50 : «Ὑστερον δὲ φόρον μὲν οὐκ ἔταξαν Λεσθίοις, κλήρους δὲ ποιήσαντες τῆς γῆς πλὴν τῆς Μηθυμναίων τρισχιλίους, τριακοσίους μὲν τοῖς θεοῖς ἱεροὺς ἐξῆλλον, ἐπὶ δὲ τοὺς ἄλλους σφῶν αὐτῶν κληρούχους τοὺς λαχόντας ἀπέπεμψαν.»

(4) C. I. A., I, 528.

(5) C. I. G., 2246.

(6) Αἰλιανός, Ποικιλ. Ἱστορ., 6, 1 : «Ἀθηναῖοι κρατήσαντες Χαλκιδέων, κατεκληρούχησαν αὐτῶν τὴν γῆν εἰς δισχιλίους κλήρους, τὴν Ἰππόβοτον καλουμένην χώραν. Τεμένη δὲ ἀνήκαν τῇ Ἀθηνᾷ ἐν τῷ Λιλάντῳ ὀνομαζομένῳ τόπῳ». Βλ. καὶ Κομμανοῦδη, Ἀττικὸν Ψήφισμα, Ἐφημ. Ἀρχαιολ., 1884, σελ. 161—164, ἰδίᾳ ὁμῶς Τσοῦντα, Ἐπιγραφαὶ ἐξ Ἀκροπόλεως, Ἐφημ. Ἀρχαιολ., 1884, σελ. 165—172.

(7) Βλ. Foucart, B. C. H., XIII, 1889, σελ. 436, Ἀριστ. Α. Π. 42.

(8) Βλ. Homolle, B. C. H., VI, 1882, σελ. 63.

(9) Βλ. Παπαρρηγοπούλου, τόμ. Α', σελ. 133 : «Οὐ-

Λόγω δὲ τοῦ ἀκροσφαλοῦς καὶ τοῦ ἀβεβαίου τῆς ιδιοκτησίας, ἰδίως ἔνεκα τῶν συχνῶν ἐπιδρομῶν, ἐν τῇ ἀρχαιότητι, πολλάκις, χάριν ἐξασφαλίσεως, οἱ ἰδιοκτῆται μετεβίβανον τὴν κυριότητα τῶν κτημάτων αὐτῶν διατηροῦντες ἐπικαρπίαν καὶ προσφέροντες δεκάτην. Οὕτως ἐξησφάλιζεν ἕκαστος ἰδιοκτῆτης τὴν ἰδιοκτησίαν αὐτοῦ διὰ μιᾶς, οὕτως εἰπεῖν, *imaginariae venditionis*.

Ἄλλὰ ἡ ἀκίνητος περιουσία δὲν συνίστατο μόνον εἰς ἀγροτικά κτήματα¹⁰. Ὑφίσταντο λατομεῖα, ἀνήκοντα εἰς ἱερά¹¹· ἐν Δήλῳ δὲ συναντῶμεν ἔσοδα ἐκ μισθώσεως καταστημάτων¹². Πολλάκις δὲ συναντῶμεν ἱερά, κατέχοντα καὶ ἰχθυοτρόφους λίμνας¹³. Ἐν Ἐφέσῳ ὑφίστατο καὶ εἰδικὴ ὑπη-

τως εἶχον τὰ πράγματα περὶ τὸ 595 πρὸ Χριστοῦ, ὅτε τὸ ἀμφικτυονικὸν συνέδριον, εἴτε κατ' εἰσῆγησιν τῶν Φωκέων, εἴτε καὶ οἴκοθεν κηδόμενον περὶ τοῦ ναοῦ, ἀπεφάσισεν ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ περιφήμου νομοθέτου Σόλωνος, νὰ παρεμβῆ καὶ νὰ τιμωρήσῃ τοὺς Κιρραίους. Ἐντεῦθεν προέκυψε πόλεμος δεκαετής, ὁ λεγόμενος πρῶτος ἱερός πόλεμος, ὅστις ἐπέτυχε τοῦ σκοποῦ, διὰ τῆς κοινῆς συμπράξεως τῶν μὲν Θεσσαλῶν ὑπὸ τὸν Ἀλευάδην Εὐρύλοχον, τῶν δὲ Σικυωνίων ὑπὸ τὸν Κλεισθένη, καὶ τῶν Ἀθηναίων ὑπὸ τὸν Ἀλκαίωνα. Ἡ Κίρρα, ὡς φαίνεται, ἀντέστη γενναίως, μέχρις οὗ ἀπεκλείσθη ἀπὸ θαλάσσης, διὰ τῆς ναυτικῆς δυνάμεως τοῦ Σικυωνίου Κλεισθένους· ἀλλὰ καὶ ἀφοῦ ἐκυριεύθη ἡ πόλις, οἱ κάτοικοι αὐτῆς ἐξηκολούθησαν ἀμυνόμενοι ἐπὶ τῆς Κίρριος. Τελευταῖον ὁμως καθυπετάχθησαν, καὶ ἡ μὲν πόλις αὐτῶν ὅλως κατεστράφη, ἢ, τὸ πολὺ, ἐξηκολούθησεν ὑπάρχουσα μόνον πρὸς ἀπόθασιν τῶν προσκυνητῶν, πᾶσα δὲ ἡ παρακειμένη πεδιάς καθωσιώθη εἰς τὸν ἐν Δελφοῖς Θεόν, τοῦ ὁποῖου ἡ ἰδιοκτησία παρεξετάθη τοιουτοτρόπως μέχρι τῆς θαλάσσης καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν ἀπόφασιν, τὸ πλούσιον τοῦτο πεδῖον, τὸ σήμερον κατάφυτον ὑπὸ ἐλαιῶν, κατεδικάσθη νὰ μένῃ ἐς αἰεὶ ἀγεώργητον καὶ ἀφύτευτον, καὶ ἐν γένει ἀκαλλιεργητον, νὰ μὴ χρησιμεύσῃ δὲ εἰμὴ μόνον εἰς νομὴν βοσκημάτων».

(10) Ἐν Δήλῳ αἱ ἐξ ἐνοικιάσεως ἀγροτικῶν κτημάτων πρόσοδοι ὀνομάζονται ἐνηρόσια. Βλ. C. I. G., I. 158.

(11) Βλ. C.I.G., II, 2958.

(12) Ἡ ἐξ αὐτῶν πρόσοδος ὀνομάζεται ἐνοίκιον. Βλ. Molinier 1914. *Les maisons sacrées de Delos au temps de l'indépendance de l'île*, ὡς καὶ Homolle, B. C. H., XIV, 1890, σελ. 436.

(13) Βλ. Παυσαν., III, 21, 5: «Ὀμηρον δὲ ἐν τοῖς ἔπεσι τὸ πόλισμα τοῦτο ὀνομάζειν λέγουσιν Αὐγείας. Ἐνταῦθ' ἐστὶ μὲν λίμνη, καλουμένη Ποσειδῶνος, ἔστι δὲ ἐπὶ τῇ λίμνῃ καὶ ἄγαλμα τοῦ Θεοῦ. Τοὺς δὲ ἰχθῦς δεδοίκασιν ἐξαιρεῖν, τὸν θρησκεύσαντα ἀλιέα λέγοντες ἐξ ἀνθρώπου».—Στράβ. XIV, 1, 26: «Μετὰ δὲ τὴν ἐκβολὴν τοῦ Καῦστρου, λίμνη ἐστὶν ἐκ τοῦ πελάγους ἀναχεομένη (καλεῖται δὲ Σελι-

ρεσία, ἀσχολουμένη περὶ τὴν ἐκμίσθωσιν τῶν ἱερῶν κτημμάτων¹⁴.

Πλὴν τῆς ρηθείσης ἀκινήτου περιουσίας, φαίνεται ὅτι εἰς ὠρισμένα ἱερὰ κέντρα οἱ Θεοὶ καὶ δὴ ὁ Ἀπόλλων, ἐκέκτηντο ποίμνια καὶ ἀγέλας. Λαμβανομένου δὲ ὑπ' ὄψιν τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν προσκυνητῶν, οἵτινες ἀσφαλῶς ἠγόραζον σφάγια, ἀγόμεθα εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ κτηνοτροφία αὕτη ἀπέδιδεν οὐχὶ εὐκαταφρόνητα κέρδη. Ὁ Παπαρηγόπουλος οὕτω κρίνει τὴν ἀπόφασιν, δι' ἧς ἀπηγορεύθη ἡ καλλιέργεια τοῦ παρὰ τὸ Δελφικὸν ἱερὸν πεδίου: «Ἡ ἀπόφασις αὕτη, ἥτις ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται παράλογος καὶ ἄσκοπος, δὲν ἦτο ἀληθῶς τοιαύτη· διότι... ἔτρεφον ἐν τῷ πεδίῳ ἐκείνῳ τὰ ἀναρίθμητα ἱερεῖα, τὰ ὁποῖα, πωλούμενα ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ εἰς τοὺς προσκυνητάς, ἐχρησίμευον εἰς τὰς θυσίας αὐτῶν...»¹⁵.

Σημειωτέον ὅτι τὰ τεμένη καὶ ἐν γένει ἡ ἐξασφάλισις δι' ἀκινήτου περιουσίας τῶν ἱερῶν, εἶναι θεσμός, ἀνευρισκόμενος μέχρι τῆς σήμερον, ἐν τῇ Χριστιανικῇ Θρησκείᾳ ὑπὸ τὴν μορφήν μοναστηριακῶν κτημάτων ἰδίως, ἐν δὲ τῇ Μωαμεθανικῇ ὑπὸ τὴν μορφήν τῶν βακουφικῶν κτημάτων.

Τὰ ἐκ τῆς ἀκινήτου περιουσίας ἔσοδα τῶν ἱερῶν, ἂν ὄχι πάντοτε ποσοτικῶς σπουδαῖα, ἦσαν ἀσφαλῆ¹⁶ καὶ πάγια¹⁷.

II.— Ἐνεκα τοῦ πλούτου τῶν πρὸς τὰ ἱερὰ προσφερομένων, συνεκεντροῦντο ἐν αὐτοῖς σημαντικὰ μεταλλικὰ καὶ

νουσία) καὶ ἐφεξῆς ἄλλης σύρρους αὐτῇ μεγάλας ἔχουσα προσόδους, ἃς οἱ βασιλεῖς μὲν ἱερὰς οὔσας ἀφείλοντο τὴν Θεόν, Ρωμαῖοι δ' ἀπέδουσαν· πάλιν δ' οἱ δημοσιῶναι βιασάμενοι περιέστησαν εἰς ἑαυτοὺς τὰ τέλη, πρεσθεύσας δὲ ὁ Ἀρτεμίδωρος, ὡς φησί, τὰς τε λίμνας ἀπέλαθε τῇ Θεῷ καὶ τὴν Ἡρακλειῶτιν ἀφισταμένην ἐξενίκησε κριθεὶς ἐν Ρώμῃ ἀντὶ δὲ τούτων, εἰκόνα χρυσοῦν ἀνέστησεν ἡ πόλις ἐν τῷ ἱερῷ. Τῆς δὲ λίμνης ἐν τῷ κοιλοτάτῳ Βασιλέως ἐστὶν ἱερόν· φασὶ δ' Ἀγαμέμνονος Ἴδρυμα».

(14) Βλ. Picard, op. cit., σελ. 69, σημ. 2.

(15) I, σελ. 151.

(16) Βλ. Ἀρρ. Ἀναβ. Α. ν.

(17) Γενικῶς βλ. Koths: De re ditibus templorum graecorum, 1869. Πρὸς κατανόησιν τῆς σπουδαιότητος τοῦ ἐσόδου τούτου βλ. Picard, Ephèse et Claros, σελ. 69, σημ. 2. — Ἀκόμη τὸ 179 π. Χ. ἐκ μόνον τῶν ἀγροτικῶν κτημάτων ἔσοδα τοῦ ἱεροῦ τῆς Δήλου ἀνήρχοντο εἰς 6.980 δρχ. Βλ. Rousseil, Delos colonie Athénienne, 1926, σελ. 146.

νομισματικά ἀποθέματα¹⁸. Τὰ ἀποθέματα δὲ ταῦτα ἠύξανον, κατατιθεμένων ἐν τοῖς ἱεροῖς πρὸς φύλαξιν μεγάλων χρηματικῶν ποσῶν, ἕνεκα τῆς ἀσφαλείας, τῆς προερχομένης ὡς ἐκ τῆς προστασίας τῶν ἱερῶν ὑπὸ τῶν θεῶν καὶ τοῦ φόβου καὶ τοῦ σεβασμοῦ τῶν ἀνθρώπων πρὸς αὐτά. Οὕτω, παρέμειναν ἄθικτοι αἱ χρηματικαὶ καταθέσεις εἰς τὰ ἱερά καὶ εἰς ὅλως ἐξαιρετικὰς περιστάσεις¹⁹. Τὰ χρήματα ταῦτα ἐτόκιζον οἱ τὰ οἰκονομικὰ τῶν ἱερῶν διαχειριζόμενοι, ἀποκομίζοντες οὐχὶ εὐκαταφρόνητα κέρδη. Ἐδάνειζον δὲ πρὸς ἰδιώτας καὶ πολιτείας²⁰. Τοῦτο μάλιστα ἐγέννησε πολλάκις δυσκολίας κατὰ τὴν εἴσπραξιν τῶν ὀφειλομένων²¹.

Ἐκτὸς δὲ τῶν Ἀθηνῶν ἐδίδοντο ἢ πάντως ἐζητοῦντο ἀσφάλεια διὰ τὰ οὕτως ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ δανειζόμενα²². Οὕτως ἐν Δήλῳ γνωρίζομεν ὅτι ἐδόθη πρὸς τὸ ἱερόν, χάριν ἀσφαλείας, ἡ πεντηκοστή, ἡ δεκάτη τοῦ φόρου ἐπὶ τῶν ἰχθύων, ἡ δεκάτη ἐπὶ τοῦ σίτου. Ἐν Δήλῳ ὡσαύτως ὑπεχρεοῦτο πάντοτε ὁ δανειζόμενος εἰς παροχὴν ἀσφαλείας, ἄλλως τε πολλάκις περιττῆς, καθ' ὅσον ὀλόκληρος ἡ περιουσία του καὶ ἡ τῶν ἐγγυητῶν αὐτοῦ ἠϋθύνετο διὰ τὴν ὀφειλήν²³. Φαίνεται δὲ ὅτι ὑπῆρξαν καὶ χρηματομεσίται, ἀσχο-

(18) Βλ. Picard, *op. cit.*, σελ. 81.

(19) Βλ. Picard, *op. cit.*, σελ. 83, 85, 86. Ὡσαύτως βλ. Ξενοφ. Ἀνάθ., V, 3: Εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην περίστασιν τὸ ἱερόν καθίσταται θεματοφύλαξ. Βλ. καὶ J. T. Wood, *Discoveries at Ephesus*, 1877.

(20) Βλ. Picard, *op. cit.*, σελ. 82, ὡς καὶ Dittenberger, 306: «Ἐπεὶ δὲ τοῖς ἱεροῖς χρήμασι υ. λω...ν τοῖς ὀφελήμασι, τὰ μὲν πρὸς τὸν θεὸν ἢ πόλις διωρθώσατο, ὁ ἔχων τὸ πᾶμα ἀποδότω τῷ κατηνηκότι τὸ ἡμισσον κατάπερ οἱ ἄλλοι, ὅσοι αὐτοὶ ὀφείλον ταῖς θεοῖς συνινγύας ἢ ἄλλως, εἰ μὲν ἂν φένητοι ὁ ἔχων τὰ πᾶμα διωρθωσάμενος ταῖ θεοῖ τὸ χρέος, ἀποδότω τὸ ἡμισσον τῶν κατιόντι, κατάπερ οἱ ἄλλοι, μηδὲν παρέλκων· εἰ δ' ἂν μὴ φαίνητοι ἀποδεδωκῶς ταῖς θεοῖς, ἀποδότω τοῖς κατιόντι τὸ ἡμισσον τῷ πάματος, ἕς δὲ τοῖ ἡμίσοι αὐτὸς τὸ χρέος διαλυέτω· εἰ δ' ἂν μὴ βόλητοι διαλυῖσαι, ἀποδόρω τοῖς κατιόντι τὸ πᾶμα ὅλον, ὁ δὲ κομισάμενος διαλυσάτω τὸ χρέος τᾶς θεοῖ πάν.»

(21) Οὕτω φαίνεται ὅτι τὴν ἴδρυσιν τοῦ κοινοῦ τῶν νησιωτῶν ἐπέδιδξε τὸ ἱερόν τῆς Δήλου, ἰδίως ἕνεκα τῶν συμφερόντων αὐτοῦ ὡς πιστωτοῦ.

(22) Βλ. Homolle *Comptes et inventaires Deliens en 279* ἐν B.C.H., XIV, 1890, σελ. 389 — 511.

(23) Βλ. Roussel, *Delos colonie Athénienne*, Paris, 1916, σελ. 126.

λούμενοι μὲ τὴν τοποθέτησιν τῶν ἱερῶν κεφαλαίων²⁴.

Ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω δὲ κατεβάλλοντο ἐπὶ πλεον ἑπώνια 5%. Ὁ συνήθης τόκος τῶν οὕτω δανειζομένων ἀνήρχετο εἰς 10%, ἐνίοτε ὅμως ἀνήρχετο καὶ μέχρι 18%²⁵. Ἐν Δελφοῖς, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, τὸν Δ' αἰῶνα τὸ ἱερόν δὲν ἐδάνειζε πλεον²⁶. Πρὸ τοῦ Δ' ὅμως αἰῶνος ἐλάμβανον χώραν ἀσφαλῶς δάνεια.

Ὁ Δημοσθένης τοῦλάχιστον ἀναφέρει: «Ἐκεῖνο γάρ, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, λέγεται πρὸς πατρός μὲν Ἀλκμεονιδῶν εἶναι, τούτους δὲ φασ' ὑπὸ τῶν τυράννων ὑπὲρ τοῦ δήμου στασιάζοντος ἐκπεσεῖν καὶ δανεισάμενους χρήματα ἐκ Δελφῶν ἐλευθερῶσαι τὴν πόλιν καὶ τοὺς Πεισιστράτου παῖδας ἐκθσλεῖν»²⁷. Ἀλλὰ παρ' ὅλα τὰ ὑπὸ τῶν διαχειριζομένων τὰ ἱερὰ χρήματα λαμβανόμενα μέτρα, πολλοὶ ὀφειλέται δὲν ἐφαίνοντο συνεπεῖς πρὸς τὰς ὑποχρεώσεις αὐτῶν²⁸. Πάντως ἀπεδίδετο ἰδιαιτέρα σημασία εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ἐπιστροφῆς τῶν δανεισθέντων χρημάτων. Διὰ τοῦτο ἀπονέμονται τιμαὶ εἰς τοὺς καταβαλόντας φροντίδας διὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ἐκ δανείων ἀπαιτήσεων τῶν ἱερῶν²⁹. Ἐνίοτε οἱ διαχειριζόμενοι τὰ ἱερὰ χρήματα ἐξηναγκάζοντο νὰ πωλήσουν τὰς κατὰ τῶν δυστρόπων ὀφειλετῶν ἀπαιτήσεις³⁰. Ἡ σημασία τοῦ ἐκ τοκίζομένων χρημάτων ἐσόδου τῶν ἱερῶν εἶναι βεβαίως

(24) Βλ. Picard, op. cit. σελ. 82.

(25) Βλ. C. I. A. I. 273.

(26) Βλ. Bourguet, L'administration financière du sanctuaire Pythique au VI siècle avant J. C., 1905, σελ. 171.

(27) Βλ. Δημοσθ., κατὰ Μειδίου, ὅπερ ὁ Ἡρόδ. δὲν ἀναφέρει. Παρανοεῖ δὲ πασιφανῶς ὁ Α. Ν. Βερναρδάκης τὴν φράσιν ταύτην τοῦ Δημοσθένους ὡς ἐκ τῆς ἐρμηνείας αὐτοῦ ἐμφαίνεται. Βλ. Α. Ν. Bernardakis, Les banques dans l'antiquité, extrait du Journal des Economistes, 1881, σελ. 22.

(28) Βλ. τὰ σχετικὰ Homolle, B. C. H., VI, 1882, σελ. 68 κέπ.

(29) Οὕτω οἱ Ἀθηναῖοι τιμοῦν πρόσωπον ἕνεκα τῶν φροντίδων αὐτοῦ ὑπὲρ ἐξασφαλίσεως τῆς πληρωμῆς τῶν πρὸς τὸ ἱερόν τῆς Δήλου ὀφειλῶν. Βλ. Homolle, B. C. H., III, 1879, σελ. 473 — 478. Ἐπίσης ἐν Δήλῳ ἀπαντῶμεν εὐχαριστίας ἀπευθυνομένας πρὸς Φιλοκλέα, Βασιλέα τῶν Σιδονίων ἐπιληφθέντα τῆς ἀποδόσεως ὀφειλομένων ἱερῶν χρημάτων. Βλ. Homolle, B. C. H., IV, 1880, σελ. 320 — 334.

(30) Βλ. Haussoulier, B. C. H., IV, 1880, σελ. 295 — 320

μεγάλη³¹, πάντως ὅμως οὐχὶ τόσο φάνεται ὅτι ἐπιστεύθη ὑπὸ τινων. Ἐν Δήλῳ κατὰ τὸ 279 τὰ πρὸς τὴν πόλιν δάνεια ἀπέδιδον τόκους 18.318 δραχμάς, τὰ πρὸς ἰδιώτας δὲ 8.500 δραχμάς. Οἱ τόκοι αὐτοὶ προϋποθέτουσι κεφάλαιον, τοκιζόμενον πρὸς 10%, ἀνερχόμενον εἰς 268.180 δραχμάς³². Τὸ φαινόμενον δὲ τοῦ ἐν Ἀθήναις θησαυροῦ τῆς πολιούχου Θεᾶς, ὅστις ὑπῆρξεν ὁ κύριος χρηματοδότης τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον³³, εἶναι χρησιμώτατον διὰ μίαν κατ' ἀναλογίαν μελέτην ἄλλ' οὐχὶ αὐτὸ καθ' ἑαυτό. Καθ' ὅτι διετηρήθησαν τῆς ἱερᾶς οἰκονομίας μόνον οἱ τύποι, ὑφ' οὓς οὐσιαστικῶς ὑποκρύπτεται καθαρῶς πολιτικακὸς ὀργανισμὸς³⁴. Ποσοτικῶς ὅμως ἀνάλογα ποσὰ δὲν συναντᾶ τις εἰς τὰς τραπεζιτικὰς πράξεις τῶν ἄλλων ἱερῶν³⁵. Πάντως σημαντικὰ ποσὰ — τὸ 279 δὲν εἶναι βεβαίως ἔτος ἀκμῆς διὰ τὴν Δήλον — δὲν παρέμενον νεκρὰ ἀποταμιεύματα ἰδιωτῶν, καθιστῶντα οὕτω τὴν ἀποταμίευσιν ἀντικοινωνικὴν, ἄλλ' ἐπανήρχοντο εἰς τὴν κυκλοφορίαν.

Μεταξὺ τῶν κοινωνικῶς ὠφελίμων ἀποτελεσμάτων τῆς τραπεζιτικῆς λειτουργίας τῶν ἱερῶν συγκαταλέγεται καὶ ἡ διοργάνωσις ἰδιοτύπου θεσμοῦ, ἐξελιχθέντος εἰς οὐχὶ ἀνάξιον λόγου παράγοντα τοῦ μετέπειτα πολιτισμοῦ, θεσμοῦ, διαμορφωθέντος ὑπὸ τῶν ἱερέων, τῶν ὁποίων τὴν εὐφυΐαν ἐκέντριζε καὶ τὸ συμφέρον. Λόγῳ τοῦ σεβασμοῦ, ὃν ἐνέπνεεν ὁ τόσο θρησκευτικὸς ὅσον καὶ οἰκονομικὸς θεσμὸς τῶν ἱερῶν, ἐχρησίμευσεν εἰς τὴν διὰ καταθέσεων εἰς αὐτὰ τῶν οἰκονομῶν τῶν δούλων πανηγυρικὴν ἐνώπιον μαρτύρων ἐξα-

(31) Βλ. Picard. op. cit. σελ. 83 σημ. 7 ὡς καὶ A. I. A. XVI, 1910

(32) Πάντως καὶ εἰς τὰ ἔτη τῆς καταπτώσεως τῆς Δήλου, ἡ χρηματικὴ περιουσία τοῦ ἱεροῦ διετήρησε πάντοτε τὴν σπουδαιότητά της. Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τῆς ὀνομασίας τῶν διαχειριστῶν, οἵτινες ἀπὸ τοῦ 454 μέχρι τοῦ 320 (περίπου) ὀνομάζονται ἀμφικτύονες, ἔκτοτε, μέχρι τοῦ 166, ἱεροί, καὶ ἀπὸ τοῦ 166 μέχρι τοῦ 86 ὀνομάζονται οἱ «καθιστάμενοι ἐπὶ τὴν φυλακὴν τῶν ἱερῶν χρημάτων».

(33) Βλ. τὸν σχετικὸν πίνακα εἰς C a v a i g n a c, Le trésor sacré d'Athènes jusqu'en 404, 1908.

(34) Βλ. περαιτέρω εἰδικὴν σημείωσιν.

(35) Βλ. γενικῶς περὶ Τραπεζῶν - Β ε ρ ν α ρ δ ἄ κ η, op. cit. M i t t e i s, Trapezitica, C r u c h o n, Les banques dans l'antiquité, B r e c c i a: Storia delle Banche e dei Banchieri (Rivista di storia antica, 1903).

γορὰν αὐτῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ³⁶. Τοὺς οὕτως ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐξαγοραζομένους δούλους ἐπροστάτευεν ἐφεξῆς ἡ πολιτικὴ ἐξουσία.

Ὁ θεσμὸς αὐτὸς δὲν εἶχε βεβαίως ὡς ἀποτέλεσμα τὸν περιορισμὸν τῆς δουλείας, οὐδὲ ἡδύνατο τοῦτο, διότι, ἐφ' ὅσον τὸ ἐμπόριον τῶν δούλων παρέμενεν ἐλεύθερον, ἐδίδετο δὲ συγχρόνως εἰς τὸν κύριον τὸ μέσον τῆς ἀγορᾶς νέου δούλου διὰ τοῦ τιμήματος τοῦ παλαιοῦ, ἀπλῶς μόνον τὰ πρόσωπα τῶν δούλων μετεβάλλοντο, τῆς δουλείας ὡς συνόλου παραμενούσης ἀθίκτου. Ἡ ἀξία ὅμως τοῦ θεσμοῦ συνίστατο εἰς τὴν ἐλπίδα, τὴν ὁποίαν ἐπέτρεπε νὰ διατηροῦν οἱ δοῦλοι. Ἐκτιμωμένη δὲ ἀπὸ καθαρῶς οἰκονομικῆς ἀπόψεως, ὡς πρὸς τὴν ἱεράν τράπεζαν, εἶναι ἀξιοσημείωτος ἀφ' ἑνὸς λόγῳ τοῦ ὅτι ἐπηύξανε τὰς ἐν τοῖς ἱεροῖς καταθέσεις — σημειωτέον δὲ ὅτι, ὡς πρὸς τὰς καταθέσεις αὐτάς, δὲν ὑπῆρχε φόβος ἰδιωτικοῦ συναγωνισμοῦ, διότι μόνον ὁ ἱερὸς χαρακτήρ τῆς τραπέζης προσέφερε τὴν ἀπαιτουμένην ὡς ἐκ τῆς νομικῆς θέσεως τῶν δούλων ἐγγύησιν — ἀφ' ἑτέρου δὲ ὡς ἐξ ἄλλων πλεονεκτημάτων, ἅτινα ἐπόμενον εἶναι ὅτι ἐκαρποῦντο τὰ ἱερά ἐκ τῶν δούλων. Εἰς πολλὰ δὲ συμπεράσματα ἄγει καὶ τὸ γεγονός ὅτι εἰς Θεσσαλικὰς πόλεις, ἐν αἷς ἡ ἀπελευθέρωσις ἔλαθεν — ὡς καὶ τόσοι ἄλλοι ἱερατικῆς προελεύσεως θεσμοί — καθαρῶς πολιτικὸν χαρακτήρα, οἱ ἀπελευθερούμενοι δοῦλοι ὑπεχρεοῦντο εἰς τὴν καταβολὴν δικαιώματος εἰς τὴν πόλιν³⁷. Ἡ θρησκευτικὴ μορφή τῆς ἀπελευθερώσεως ἀπαντᾷ ἰδίως ἐν Δελφοῖς.

β') Ἰδιωτικὰ ἀναθήματα καὶ ἀφιερώσεις, ἀπαρχαί, δεκάτη, ἱάτρα.

Ἔτι καὶ νῦν τὰ ἀναθήματα συσσωρεύονται, ποικίλα, πολυάριθμα καὶ πολύτιμα, πρὸ τῶν λατρευομένων ὡς θαυματουργῶν ἱερῶν εἰκόνων καὶ κειμηλίων. Κατὰ τὴν ἀρ-

(36) Foucart, *Memoires sur l'affanchissement des esclaves par forme de vente à une divinité*, Paris, 1867. Περίπτωσις ἀπελευθέρωσης δούλων ἐν Δωδώνῃ βλ. ἐν E g g e n, *Inscription inédite de Dodone*, ἐπίσης Foucart, *Inscription d'Orchomène* ἐν B. C. H., IV, 1880, σελ. 91 — 97, D e c h a r m e, *Inscriptions inédites de Béotie*, 1 — 5, L e B a s, *Inscriptions de la Grèce du Nord*, 779 κ. ἐ.

(37) Βλ. D. A. G. R. λέξιν «ἀπελευθεροί» I, σελ. 302.

χαιότητα, όπόταν τὰ τοῖς θεοῖς ἀποδιδόμενα πάθη ἔκειντο πλησιέστατα πρὸς τὰ ἀνθρώπινα, δῆλον εἶναι ὅτι ὁ τρόπος οὗτος τῆς λατρείας ἐν εὐρυτάτῳ κύκλῳ ἐφηρμόζετο καὶ ὑποχρέωσις ἱερά ἐθεωρεῖτο ἢ ἀπόδοσις εἰς τοὺς θεοὺς μέρους τῶν ὄλων ἀγαθῶν, τῶν ὁποίων ἐπέτρεψαν τὴν ἀπόλαυσιν εἰς τοὺς θνητούς. Ὁ Παπαρρηγόπουλος γράφει : «Οἱ ἄνθρωποι ἀφοῦ ἀπέδωκαν εἰς τοὺς Οὐρανοὺς δυνάμεις, τὰ πάθη τῶν βασιλέων τῆς γῆς, κατήντησαν νὰ πιστεύωσιν ὅτι ἡ θυσία ἐνεργεῖ τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ εἶναι πολυτιμότερα καὶ ὅτι ἡ προσφορά ἔπρεπε νὰ ἐκφράζη ὄχι μόνον τὸ αἶσθημα τοῦ προσφέροντος, ἀλλὰ καὶ τὸ μέτρον τοῦ αἰσθήματος τούτου». Ἡ μορφή τῶν ἀναθημάτων ποικίλλει: Συμβολικοὶ πλόκαμοι νεανίδων, κοσμήματα, σκεύη διάφορα, λυχνίαι, τρίποδες, πολύτιμα μέταλλα καὶ ἀπαρχαὶ καρπῶν καὶ πολλῶν ἄλλων ἀγαθῶν, ἀντιπροσωπευόντων τὸν ὄλον τῆς ἀρχαιότητος πλοῦτον συνεσωρεύοντο εἰς τὰ ἱερά. Διὰ τοῦτο καὶ ἀνεπτύχθη ὀλόκληρον ἐμπόριον πρὸ τῶν ναῶν, διεπόμενον ὑπὸ διατάξεων ἱερατικῆς προελεύσεως³⁸. Ἀλλὰ καὶ ἀφιερώσεις ἀνθρώπων εἰς τοὺς θεοὺς δὲν εἶναι ἄγνωστοι, πρὸ πάντων εἰς τὸν ἐν Δελφοῖς Ἀπόλλωνα. Ἡ ἀξία αὐτῶν ποικίλλει καὶ ἀπὸ ταμιακῆς ἀπόψεως. Ἐνδιαφέρουσαι κυρίως εἶναι αἱ ἀναθέσεις χρηματικῶν ποσῶν. Ὁ ἀναθέτων ἄλλοτε προσδιώριζε τὸν σκοπὸν χάριν τοῦ ὁποίου ἐγένετο ἡ ἀνάθεσις³⁹ καὶ ἄλλοτε ἐπαφίετο εἰς τὴν κρίσιν τῶν ἱερέων. Πάντως ἡ γυνή, ἥτις μόνον παρουσίᾳ καὶ τοῦ κυρίου δύναται νὰ προβῆ εἰς δωρεάν, προκειμένου περὶ δωρεᾶς πρὸς ἱερόν ἐνεργεῖ ταύτην καὶ ἄνευ παρουσίας τοῦ συζύγου⁴⁰.

Πολλάκις ὁμως ἀφιεροῦντο καὶ κτήματα, τὰ ὁποῖα ἐπηύξανον τὰ τακτικὰ τῶν ἱερῶν ἔσοδα⁴¹. Οἱ ἡγεμόνες ἡμιλλῶντο εἰς τὴν προσφορὰν πλουσίων δώρων καὶ πολλάκις ἴδρυον ἱερά προικίζοντες ταῦτα⁴². Αἱ ὀνομασίαι τῶν οὕτω

(38) Βλ. Prot t - Z i e h e n, *Leges graecorum sacrae*, II, 58, 62, 88.

(39) Βλ. Δ ρ α γ ἄ τ σ η, Ἐπιγραφαὶ ἐν Πειραιεῖ, Ἐφημ. Ἀρχαιολ. 1884, σελ. 39-50.

(40) Βλ. F o u c a r t, B. C. H. IV, 1880, σελ. 95.

(41) Βλ. P. G i r a r d, ἐν B. C. H., II, 1878, σελ. 504.

(42) Βλ. C. I. G. 4474: «Βασιλεὺς Ἀντίοχος Εὐφήμῳ χαίρειν... Προσενεχθέντος μοι περὶ τῆς ἐνεργείας ἀγίου Διὸς Βαιτοκαϊκέως ἐκρίθη συνχωρηθῆναι αὐτῷ εἰς ἅπαντα τὸν χρόνον, ἐφ' ἣν καὶ ἡ δύναμις τοῦ

προσφερομένων ποικίλλουσιν. Αἱ κυριώτεραι εἶναι : ἀναθήματα, ἀπαρχαί, δεκάτη, ἱατρὰ. Ἡ λέξις ἀνάθημα εἶναι ἢ γενικωτέρα, περιλαμβάνουσα εἰς τὸ πλάτος αὐτῆς τὴν ἔννοιαν τῶν δύο ἄλλων. Ἀπαρχὴ κυριολεκτεῖται ἐπὶ τῶν ὑπὸ τῆς γῆς παραγομένων, ὁπότεν τὰ πρῶτα παραγόμενα ἐκάστης ἐποχῆς ἀφιερῶνται, ὀνομαζόμενα ἀπαρχαί. Ἡ δεκάτη δὲ κυριολεκτεῖται οὐχὶ ἐπὶ ὠρισμένου εἴδους· ἢ ὀνομασία ταύτης πηγάζει ὡς ἐκ τῆς ἀναλογίας τοῦ προσφερομένου εἰς τοὺς θεοὺς ἀγαθοῦ πρὸς τὸ κτηθέν⁴³. Τέλος ἱατρὰ ἐλέγοντο τὰ προσφερόμενα εἰς τὸν θεὸν τὸν θεραπεύσαντα ἢ οὔτινος ἐπιδιώκεται ἢ ἐπέμβασις χάριν θεραπείας⁴⁴.

γ') Τὰ ἐκ πολιτειακῶν θεσμῶν.

Τὰ ἔθνικὰ ὑπὸ πολιτείας θεωρούμενα ἱερά, ὡς τὸ τῆς Παλλάδος ἐν Ἀθήναις, ἐτύγχανον ἰδιαιτέρας φροντίδος ἐν τῇ Νομοθεσίᾳ αὐτῶν⁴⁵. Χαρακτηριστικὸν τῆς φροντίδος ταύ-

θεοῦ κατέρχεται, κώμην τῶν Βαιτοκαινηνῶν, ἣν πρότερον ἔσχεν Δημήτριος Δημητρίου, ἐντὸς ὁρίων τῆς περὶ Ἀπάμειαν σατραπείας, σὺν τοῖς συνκυροῦσι καὶ καθήκουσι πᾶσι κατὰ τοὺς προϋπάρχοντας περιορισμοὺς καὶ σὺν τοῖς τοῦ ἱενοστῶτος ἔτους γεννήμασιν, ὅπως ἢ ἀπὸ ταύτης πρόσδοδος ἀναλίσκηται εἰς τὰς κατὰ μῆνας συντελουμένας θυσίας καὶ τ' ἄλλα τὰ πρὸς αὔξησιν τοῦ ἱεροῦ συντείνοντα ὑπὸ τοῦ καθεσταμένου ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἱερέως, ὡς εἴθισται· ἄγονται δὲ καὶ κατὰ μῆνα πανηγύρεις, ἀτελεῖς τῇ πεντεκαιδεκάτῃ καὶ τριακάδι· καὶ εἶναι τὸ μὲν ἱερόν ἄσυλον, τὴν δὲ κώμην ἀνεπίσταθμον μηδεμιᾶς ἀπορρήσεως προσενεχθείσης, τὸν δὲ ἐναντιχθησόμενόν τισι τῶν προγεγραμμένων ἔνοχον εἶναι».

(43) Ὁ Ἀπόλλων ὀνομάζεται διὰ τοῦτο δεκατηφόρος. Βλ. Gruppe, Griechische Mythologie und Religionsgeschichte, 1906, 1233 σημ, 6 καὶ Rouse, Greek Votive Offerings, 1902, σελ. 66. κ. ἐ. Περὶ τῆς παρ' Ἰσραηλίταις δεκάτης, βλ. Winer: Erstlinge ἐν Bibl. Realwoerterbuch καὶ Λευϊτ. κγ' 10. Ἐξοδ. κγ' 19. - Ἀριθ. ιε' 20 καὶ ιη' 12. Δεύτερον κατ' 2. Ἐξεκ. μδ. 30. Ὡς πρὸς τὰ ἀνάθηματα βλ. Reisch, ἐν Pauly-Wissowa, I, στ. 2069, ὡς πρὸς τὰς ἀπαρχάς, βλ. Stengel, αὐτόθι, I, στ. 2666, ὡς πρὸς τὴν δεκάτην, βλ. Koch, αὐτόθι, IV, στ. 2423.

(44) Βλ. P. Cavadia, Fouilles d'Epidaure, σελ. 115, ἰδίᾳ δὲ Παυσανίου, X, 38, 13.

(45) Αἱ Ἀθηναὶ ἐδαπάνουν 40 τάλαντα ἑτησίως χάριν τῆς ἱερᾶς διοικήσεως. Βλ. Ἀ. Ἀνδρεάδη: σελ. 284=287 καὶ σελ. 404-407.

της εἶναι ἡ ἀσυδοσία τῶν ἱερῶν⁴⁶. Τὰ ἱερά δέ, ἅτινα ἀπετέλουν κέντρον μικρᾶς ἱεροκρατικῆς πολιτείας, ἐν οἷς ἤδρευον αἱ ἀμφικτυονίαι, ἐπροστατεύοντο ἰδιαιτέρως καὶ ὑπὸ τῶν θεσπισμάτων τῆς ἱεροκρατικῆς πολιτείας, ἀλλὰ, ὡς γνωστόν, καὶ ὑπὸ τῶν μελῶν τῆς ἀμφικτυονίας. Ἡ προστασία ἐπεκτείνετο καὶ μέχρι τοῦ οἰκονομικοῦ πεδίου, μάλιστα πολλάκις ἐπ' αὐτοῦ ἰδίως ἐμφανιζομένη· καὶ χάριν τῶν ἱερῶν ἐθεσπίζοντο θεσμοί, οἵτινες ἐξησφάλιζον χρηματικὰ ἔσοδα εἰς τὰ ἱερά ταμεῖα.

Ὑπὸ πολλῶν πιστεύεται ὅτι ἡ οἰκονομικὴ ὀργάνωσις τῆς ἀρχαιότητος ὑπῆρξεν ἔργον τῶν ἱερέων καὶ ὅτι τὰ οἰκονομικὰ αὐτῶν ἔργα οἰκειοποιήθησαν αἱ πολιτεῖαι⁴⁷. Καθίσταται δὲ τοῦτο πιθανώτατον ἅμα ὡς ἀναλογισθῆ τις ὅτι ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ πολιτεία ὁ γενάρχης ἦτο ὁ ἀνώτατος θρησκευτικὸς ἅμα δὲ καὶ πολιτικὸς ἄρχων, οὔτινος αἱ προσταγαὶ ἦσαν νόμοι. Ἡ ὑπαρξίς προσέτι κρατικῶν ἐσόδων, ἀναγραφομένων ὑπὸ τὸ ὄνομα δεκάτη — ἐν Δήλῳ ἰδίως — καθιστῶσιν ἔτι πιθανωτέραν τὴν γνώμην ταύτην⁴⁸.

Τέσσαρες ἦσαν αἱ κυριώτεραι μορφαὶ τῆς πολιτειακῆς τακτικῆς συνδρομῆς τῶν ἱερῶν ταμείων :

1. — Δικαστικὰ ἔσοδα.
2. — Ἀπαρχαὶ ἄλλων κρατικῶν ἐσόδων.
3. — Τακτικὴ ἐτησίαι συνδρομή.
4. — Ἰδιαίτερα χάριν τῶν ἱερῶν ἐπιβαλλόμενα φορολογικὰ μέτρα.

1. — Δικαστικὰ ἔσοδα : Ἡ προέλευσις τοῦ θεσμοῦ τούτου ἀνάγεται πιθανώτατα εἰς τὸ κατὰ τὰ κοινὰ θέσμια δικαίωμα τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας νὰ ἐκδικηθοῦν τὸν φονέα συγγενοῦς αὐτῶν ἢ νὰ δεχθοῦν τὴν καταβολὴν

καὶ γενικῶς B o e k h, Die Staatshaushaltung der Athener, 1886. Αἱ Ἀθηναὶ ὁμως ἐσφετερίσθησαν ἐξ ἄλλου πλεῖστα ὅσα ἔσοδα τῶν ἱερῶν. Βλ. οὕτω περὶ τοῦ δερματικοῦ καὶ τῶν ἱερονομιῶν, Ἄ. Ἀ ν δ ρ ε ἄ δ η, ἔνθα ἀνωτέρω.

(46) Βλ. P i c a r d, op. cit., σελ. 75 ὡς καὶ 76, ὡσαύτως αὐτόθι σελ. 85: μνείαν τιμωρίας τῶν ἀμελούντων τὰ πρὸς τὸ ἱερόν χρέη.

(47) Βλ. C u r t i u s, Das Priesterthum bei den Hellenen, ἀνατυπωθὲν ἐν Alterthum und Gegenwart. Ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι τὸ χρῆμα ἔχει ἱερατικὴν προέλευσιν. Βλ. γενικῶς L a u m, Heiliges Geld, 1924.

(48) Βλ. γενικῶς L a u m, Heiliges Geld, 1924. ἰδίᾳ σελ. 40 κ.έ.

ποινῆς, ὅποταν ἐπῆρχετο ἡ αἵρεσις. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ ποινὴ δὲν ἠδύνατο παρὰ ν' ἀφορᾶ καὶ τοὺς προγόνους καὶ τὸν νεκρόν. Οἱ πρόγονοι καὶ ὁ νεκρὸς ἦσαν ἀντικείμενον λατρείας. Ὅταν ἡ λατρεία ἀπέβη δημοσία, πᾶν ἀδίκημα προσέβαλε καὶ τοὺς προστάτας θεοὺς τῆς πόλεως, τοὺς πολιούχους. Εἰς περίπτωσιν οὕτως ἐπιβολῆς χρηματικῆς ποινῆς ἐδικαιοῦντο κατὰ συνέπειαν οἱ θεοὶ νομίμου τινός⁴⁹. Ὁ θεσμὸς τῶν δικαστικῶν ἐσόδων ἦτο ἀνεπτυγμένος ἰδίως ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ οἰκονομίᾳ⁵⁰. Σχεδὸν ἄνευ ἐξαιρέσεως τὸ χάριν τῶν ἱερῶν ποσοστὸν ἀνήρχετο εἰς 10%. Οὕτως ἐν Ἀθήναις ἰδιαίτεροι νόμοι καθιέρουν ὑπὲρ τῆς θεᾶς δεκάτην ὠρισμένων χρηματικῶν ποινῶν, ὡς τῶν ἐπιβαλλομένων κατὰ τῶν ἐκριζωτῶν τῶν ἐλαιῶν⁵¹, ὡς καὶ δεκάτην τῶν δημευομένων περιουσιῶν τῶν καταδικαζομένων εἰς τὴν ποινὴν τῆς δημεύσεως ἔνεκα ἐσχάτης προδοσίας⁵². Ὡσαύτως ἀνευρίσκομεν παρόμοιον ἔσοδον, προερχόμενον ἐκ τῶν προστίμων τῶν ἐπιβαλλομένων κατὰ τῶν διαπραττόντων πράξεις προσβαλλούσας τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα⁵³. Ἀλλὰ καὶ ἐν Ἐφέσῳ

(49) Glotz: *La solidarité de la famille dans le droit criminel en Grèce*, 1904 καὶ τοῦ ἰδίου, *La cité grecque*, 1928 σελ. 9, 10 καὶ 158-159.

(50) Βλ. Ἄ. Ἀνδρεάδη, σελ. 344-349.

(51) Βλ. C. I. A., I, 32.

(52) Βλ. C. I. A., I, σελ. 37: «Καὶ ἐάν τις δ... μὴ εἶναι εἶναι τὰς τάξεις... α... ιαία... ἐπὶ τῆς πρυτανείας ἢ ἀν... πρυτανεύη, ἄτιμος ἔστω καὶ τὰ χρήματα αὐτοῦ δημόσια ἔστω καὶ τῆς θεοῦ τὸ ἐπιδέκατον».—Σελ. 42: «...καὶ τὰ χρήματα αὐτοῦ δημόσια ἔστω (εἶναι) καὶ τῆς θεοῦ τὸ ἐπιδέκατον». Καὶ R e n g a b é, *Antiqu. Helleniques*, II, No. 381: «Ἐάν δέ τις εἴπη ἢ ἐπιψηφίση ἢ ἄρχων ἢ ἰδιώτης παρὰ τὸδε τὸ ψήφισμα ὡς λύειν τι δεῖ τῶν ἐν τῷ δε τῷ ψηφίσματι εἰρημένων, ὑπαρχέτω μὲν αὐτῷ ἀτίμω εἶναι καὶ τὰ χρήματα αὐτοῦ δημόσια ἔστω καὶ τῆς θεοῦ τὸ ἐπιδέκατον, καὶ κρινέσθω ἐν Ἀθηναίοις καὶ τοῖς συμμαχοῖς, ὡς διαλύσων τὴν συμμαχίαν». Καὶ No. 785: «Ἐάν δέ τις ἐπιψηφίση παρὰ τὸδε, ἢ ἄντις ρήτωρ ἀγορεύη ἢ προσκαλέσθαι βούληται ἀφαιρεῖσθαι ἢ λύειν τι τῶν ἐψηφισμένων, ἄτιμόν τε εἶναι αὐτὸν καὶ παῖδας τοὺς ἐξ αὐτοῦ, καὶ τὰ χρήματα δημόσια εἶναι, καὶ τῆς θεοῦ τὸ ἐπιδέκατον, ἐὰμ μήτι αὐτοὶ οἱ ἄποικοι ἄλλο ψηφίσωνται».

(53) Βλ. Ch. P i c a r d, *op. cit.*, σελ. 68 καὶ 72, C. I. G., II, 3031: «Εἰ δέ τις ἐπιχειρήσῃ ἢ λύσαι ἢ τε... δώσει εἰς τὸν Φίσκον δηνάρια ἄ φ, καὶ τῷ Κλαρίῳ Ἀπόλλωνι τὰ αὐτὰ δηνάρια», εἰς ἣν καὶ παραπέμπει ὁ Ch. P i c a r d. Βλ. καὶ H a u s s o u l i e r, ἐν B. C. H., III, 1879, σελ. 45-58, F o u c a r t, B. C. H., IV, 1880, σελ. 224. Ἐνίοτε ὁμως ἡ ποινὴ μετεβάλλετο εἰς δικαίωμα, εἰσπραττόμενον παρὰ τοῦ ἱεροῦ, ὡς

καὶ ἀλλαχοῦ τὰ πρόστιμα ἐν τῷ συνόλω μάλιστα καὶ οὐχὶ κατὰ ποσοστόν, ἀπετέλεσαν ἴδιον ἔσοδον τῆς ἱερᾶς οἰκονομίας⁵⁴. Γενικῶς δὲ καὶ ἡ χρηματικὴ ποινὴ, ἡ ἐπιθολλομένη εἰς τοὺς ἱερεῖς καὶ τοὺς διαχειριστὰς τῶν ἱερῶν διὰ τὰ κατὰ τὴν ἐνάσκησιν τῶν καθηκόντων αὐτῶν ἀδικήματα ἀνήκει εἰς τὸ ἱερόν, εἰς ὃ ὑπηρετοῦσι⁵⁵.

2.— Ἀπαρχὴ καὶ δεκάτη κρατικῶν ἐσόδων.— Μῆρος ὠρισμένων δημοσίων ἐσόδων, ἰδιαζόντων εἰς τὰ οἰκονομικὰ ἐκάστης πολιτείας, ἀφιερῶτο συχνάκις εἰς ἱερόν. Οὕτως οἱ Ἀθηναῖοι ἀφιέρουν ἑξηκοστὴν τοῦ συμμαχικοῦ φόρου ἀπὸ τὸ 454=453⁵⁶, ὅστις ἅμα τῇ ἐπιθολλῇ ἀνήρχετο εἰς 460 τάλαντα⁵⁷. Πιθανὸν δὲ ὅτι μέρος τῶν ἐσόδων τῶν προερχομένων ἐκ τῶν μεταλλείων τοῦ Λαυρίου ἀφιερῶτο τῇ θεᾷ⁵⁸. Αὐτονόητον εἶναι ὅτι παρομοίᾳ φροντίδας ἐτύγγανεν ἰδίως τὸ ἱερόν τὸ θεωρούμενον ὑφ' ἐκάστης πολιτείας ὡς ἔθνικόν⁵⁹.

3.— Εἶναι πιθανώτατον, ὅτι χάριν τῶν ἀμφικτυονικῶν ἱερῶν, ὡς τὸ τῶν Δελφῶν, καθιερώθησαν ὠρισμέναι εἰς-

ἐπὶ παραδείγματι προκειμένου περὶ τοῦ εἰσερχομένου εἰς τὸ ἱερόν τοῦ Διὸς ἐν Ὀλυμπίᾳ ξένου. Βλ. *Prott-Ziehen, Leges graecorum sacrae*, II, 1907, 60.

(54) Βλ. *Ch. Picard*, *op. cit.*, σελ. 72, *C. I. G.*, II, 3031. Βλ. ἐπίσης ἐπιθολλὴν προστίμου ὑπὲρ τοῦ ἱεροῦ τῆς φατρίας ἐπὶ ἀτόπῳ ἢ ἐσφαλμένῃ εἰσαγωγῇ εἰς τοὺς φρατέρας, ἐν *Ἐφημερ. Ἀρχαιολ.*, 1883, σελ. 69.

(55) Βλ. *C. I. A.*, II, 578 καὶ τὰς παρατηρήσεις τοῦ *Στ. Δραγούμη* ἐν *Ἐφημερ. Ἀρχαιολ.*, 1885, σελ. 183—186.

(56) Βλ. *Cavaignac*, *op. cit.*, σελ. 59.

(57) Συνεπῶς ἡ 50στὴ ἀνήρχετο εἰς 9 ταλ. καὶ 1.200 δρ. Βλ. γενικῶς *Busolt, Der Phoros der Athenischen Bündner*, ἐν *Philologus*, 1882, καὶ *A. Ἀνδρεάδη*, σελ. 388 κ. ἑ.

(58) Βλ. *Cavaignac*, *op. cit.*, σελ. 12: *comme nous le croyons une certaine part des bénéfices de l'Etat avait été prelevée pour les dieux et pour d'autres dépenses*.

(59) Βλ. ἀνωτέρω εἰς τὰ περὶ πολιτικῆς θέσεως τῶν ἱερῶν. Βλέπε ἐπίσης τὸ ἄρθρ. τοῦ *Koch*, δεκάτη, ἐν *Pauly-Wissowa*, IV, στ. 2428 *Caillemet, Dekaté*, ἐν *D.A.G.R.* καὶ *Rabes*, *Das eleusinische Zehntgesetz vom Jahre 353-2*, 1924. Ὡσαύτως *Οἰκονόμου*, *Ναοποιοὶ καὶ Ἐσσηνες*, 1924.

φοραί, ἔτησίως καταβαλλόμεναι ὑπὸ τῶν συμμετεχόντων τῆς ἀμφικτυονίας⁶⁰.

Ἄδηλον τὸ τίς καθώριζε τὸ μέγεθος τοῦ ποσοστοῦ. Μᾶλλον ὅμως ἐκάστη πολιτεία αὐτὴ αὕτη καθώριζε τὸ ποσόν, μὴ δυναμένης ἄλλως τε τῆς συνελεύσεως νὰ ἐπιβάλλῃ ἐπὶ τοῦ προκειμένου εὐκόλως καὶ ἄνευ δυσαρέστων συνεπειῶν τὴν θέλησιν αὐτῆς⁶¹.

Ἡ ὑπαρξίς φόρων ἐπιβαλλομένων ὑπὸ τοῦ κράτους χάριν τῶν ἱερῶν ὁμοιάζει ἀπίθανος ἐκ πρώτης ὄψεως. Ἀλλὰ ἐν Ἀθήναις γνωστὸν εἶναι ὅτι, ἐν τῇ ἐνασκήσει τοῦ λειτουργήματος αὐτοῦ, ὁ δήμαρχος ἐξετέλει καὶ τὸ καθῆκον τοῦ περισυλλέγειν ἐκ τῶν ἀγρῶν τῶν δημοτῶν τὸ τεταγμένον κατὰ κατώτατον ὄριον ὑπὲρ τῶν Ἐλευσινίων ποσοστὸν τοῦ ἐκτέως πρὸς 100 μεδίμνας κριθῆς καὶ τοῦ ἡμικτέως πρὸς 100 μεδίμνας σίτου⁶². Αἱ χάριν τῆς Ἐλευσινίου θεᾶς, οὕτω θεσπισθεῖσαι ἀπαρχαί, φαίνεται ὅτι ἀπέβησαν λίαν ἀποδοτικά⁶³, ἐὰν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν ὅλα τὰ μέτρα, τὰ ὁποῖα ἔλαθον οἱ Ἀθηναῖοι διὰ τὴν ἐκποίησιν αὐτῶν⁶⁴. Ἴσως δὲν εἶναι ἄσχετος πρὸς τὸ ὑλικὸν τοῦτο ἐνδιαφέρον καὶ ἡ προσπάθεια τῶν Ἐλευσινίων νὰ παραμείνουν κύριοι τῶν μυστηρίων⁶⁵. Οὐχὶ ὅμως μόνον ἐν Ἀθήναις⁶⁶. Τὸ χρυσοῦν θέρος ἄγει τινὰ εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἐπεβάλλετο διὰ νόμου. Διότι ἡ ὑπαρξίς νομίσματος εἰδικοῦ, ὅπερ, ἀντὶ τῆς ἀπαρχῆς τοῦ σίτου, προσεφέρετο εἰς τὸ μαντεῖον τῶν Δελφῶν, καθιστᾷ πιθανὴν τὴν ἐνεργὸν τοῦ κράτους ἀνάμιξιν εἰς τὴν προσφο-

(60) Βλ. τὴν σπουδαίαν ταύτην πληροφορίαν εἰς Picard, op. cit. σελ. 68.

(61) Βλ. Bourguet, op. cit., σελ. 165.

(62) Βλ. Dittemberger, Syll, 132. 20 καὶ C. I. A., IV, 1. 276, Foucart, B. C. H., IV, 1880, σελ. 235.

(63) Βλ. ὅσα γράφει ὁ Τσοῦντας, ἐν Ἐφημ. Ἀρχαιολ. 1883, σελ. 31. Βλ. γενικῶς Cavaignac, Le tresor sacré d'Eleusis, 1908.

(64) Βλ. C. I. G. I. 5, 194 — 225 καὶ 273.

(65) Βλ. Πaus. 1. 38, 3 καὶ γενικῶς βλ. Foucart, B. C. H., IV, 1880, σελ. 224 κ. ἔ.

(66) Βλ. καὶ Picard op. cit. σελ. 22. Ἐπίσης ὁ Μ. Ἀλέξανδρος διέταξε τὴν χάριν τῆς θεᾶς διάθεσιν τῶν φόρων οὓς οἱ Ἐφέσιοι ἀπέφερον τοῦ βαρβάροις πρότερον. Βλ. Ἀρρ. Ἀναβ. Α. ιζ «Τοὺς δὲ φόρους, ὅσοις τοῖς βαρβάροις ἀπέφερον, τῇ Ἀρτέμιδι ξυντελεῖν ἐκέλευσεν».

ράν τοῦ χρυσοῦ θέρους⁶⁷. Καὶ ἡ ὄλη θέσις τοῦ μαντείου τῶν Δελφῶν ἐν τῇ μεταναστευτικῇ κινήσει εὐλογον καὶ πιθανὴν παρουσιάζει τὴν ὑπόθεσιν ταύτην.

δ') Προσθήκη.

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω ἐσόδων, ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα τινά, δευτερευούσης ὁμως σημασίας, προερχόμενα ἐκ μέτρων, ἅτινα ἡ ἱερά διοικήσις αὐτὴ αὐτὴ ἐλάμβανε. Τοιοῦτον ἔσοδον γνωρίζομεν τὸ δερματικόν, δηλαδή τὸ ἐκ τῆς πωλήσεως τῶν δερμάτων τῶν θυσιαζομένων ζώων προερχόμενον⁶⁸. Ὡσαύτως δυνατὴ εἶναι ἡ μνεία, ὑπὸ πᾶσαν ἐπιφύλαξιν ὁμως, ἐσόδου, προερχομένου ἐκ καταβολῆς ποσοῦ ὑπὸ μορφήν δικαίωματος, ἴσως, δι' ἐκάστην θυσίαν καὶ ἄλλα τινά ὅλως δευτερευούσης σημασίας.

Ἐνίστε, γνωρίζομεν ὅτι, τοιοῦτον δικαίωμα εἰσέπραττεν ὁ ἱερεὺς. Ἄλλ' εἰσέπραττε τοῦτο οὐχὶ χάριν τοῦ ἱεροῦ, ἀλλὰ χάριν ἑαυτοῦ⁶⁹. Κατὰ συνέπειαν, οὐδεὶς συνταυτισμὸς χωρεῖ ἐνταῦθα⁷⁰.

Ε'. — ΤΑ ΕΚΤΑΚΤΑ ΕΣΟΔΑ

Πλὴν τῶν τακτικῶς ἐκ τῶν δημοσίων ἐσόδων εἰς τὰ ἱερά ταμεῖα καταβαλλομένων, συναντῶμεν συχνάκις τοὺς θεοὺς μετόχους τῶν ἐκτάκτων τῆς πολιτείας προσόδων. Τὰ ἔσοδα ταῦτα εἶναι ἐξαιρετικῆς σπουδαιότητος καὶ ὑπῆρξαν πολλάκις ἀπαρχαὶ καὶ βάσεις τῶν ἱερῶν θησαυρῶν. Ἐνίστε δὲ καὶ νόμος προέβλεπε τὴν εἰς θεότητα ἀνάθεσιν μέρους τῶν τυχόν πραγματοποιηθησομένων ἐκτάκτων ἐσόδων. Τέσσαρα εἶναι τὰ κύρια ἔκτακτα τῆς ἱεραῆς οἰκονομίας ἔσοδα :

1. — Ἡ δεκάτη τῶν λαφύρων.
2. — Ἀφιέρωσις κλήρων.

(67) Βλ. Bouché-Lecleercq, op. cit., τόμ. 3, σελ. 134, Rothberger: χρυσοῦν θέρος, An d. Inst. d. C. Arch., 1843. Revue Numismatique, 1845, σελ. 393, D. A. G. R. I., 313, IV, 143.

(68) Ἐν Ἀθήναις ὁμως εἶχεν ἀποθῆ ἡ ἐκ τοῦ δερματικοῦ φόρου πρόσοδος πολιτικὸν ἔσοδον. Βλ. Ἄ. Ἀνδρεάδη (ἔκδ. 1918), σελ. 284.

(69) Σχετικὰς πληροφορίας εὐκόλως ἀνευρίσκει τις εἰς τὰς περὶ ἱερατικῶν μισθῶν μελέτας.

(70) Βλ. Stengel, Griech. Cultusalterthümer, 3η ἔκδ., § 22, σελ. 42.

3. — Ἐκτακτοὶ χάριν τῶν ἱερῶν θεσπιζόμενοι εἰσφοραί.
4. — Κρατικὰ ἀναθήματα, ἀφιέρωσεις, ἀπαρχαί, δεκάτη ἐκτάκτων κρατικῶν ἐσόδων.
5. — Ἐκτακτοὶ ἱεραὶ ποιναί.
Εἰς ταῦτα προσθετέον καὶ τὸ αὐτοτελές τῆς ἱερᾶς οἰκονομίας ἕκτακτον ἔσοδον :
6. — Ἀντίτιμα πωλήσεων ἀκινήτων.

α΄) Ἡ δεκάτη τῶν λαφύρων.

Τὰ πολεμικὰ λάφυρα ὑπῆρξαν ἐν τῇ ἀρχαιότητι πολ-
λάκις πηγὴ δημοσίου πλούτου. Ἐπειδὴ δὲ ἐπιστεύετο ὅτι τῇ
συνδρομῇ τοῦ θεοῦ κατηγάγετο ἡ νίκη, ἀπεδίδετο εἰς τοὺς
θεοὺς, ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἡ δεκάτη. Ἐν Ἀθήναις δὲ
γνωρίζομεν ὅτι διὰ νόμου ἐπεβάλλετο ἡ ἀνάθεσις τῆς δεκάτης
τῶν λαφύρων εἰς τὴν θεάν¹. Ἐὰν δὲ τοῦτο δὲν ἐγένετο τὸ 470
καὶ ἡ δεκάτη ἀνετέθη εἰς τοὺς Δελφούς, τοῦτο ἐξηγεῖται ὡς
ἐκ τοῦ ὅτι ἡ νίκη ἐθεωρήθη νίκη ὅλων τῶν Ἑλλήνων καὶ
οὐχὶ τῶν Ἀθηναίων, ὡς καὶ διότι εἶχε προηγουμένως ζη-
τηθῆ ἡ βοήθεια τοῦ Ἀπόλλωνος.

β΄) Ἀφιέρωσις κλήρων.

Ἄλλὰ καὶ εἰς τὰς ἐδαφικὰς τῆς πολιτείας ἐπεκτάσεις
συμμετεῖχεν ἡ προστάτις θεότης. Οὕτω μέρος τῶν κλήρων
τῶν διανεμομένων εἰς τοὺς ἀπόρους πολίτας τῆς Ἀθηναϊκῆς
Δημοκρατίας ἀφιεροῦτο εἰς τοὺς θεοὺς². Ἄλλ' ἡ ἀφιέρωσις
δεκάτης τῶν κλήρων εἶναι βαρυτάτη καὶ εἶναι πιθανὸν ὅτι
δὲν ἐλάμβανον τὸ ποσοστὸν αὐτὸ πάντοτε οἱ θεοί.

(1) Βλ. Λυσίας, πρὸ Polystrato (Didot), σελ. 189: «Καὶ ἐμέ
μὲν εἰς Σικελίαν ἐξέπεμψεν, ὑμῖν δ' οὐκ ἦν, ὥστε εἰδέναι τοὺς ἰππέας,
οἷος ἦν τὴν ψυχὴν, ἕως τὸ στρατόπεδον ἦν. Ἐπειδὴ δὲ διεφθάρη καὶ
ἀνεσώθη εἰς Κατάνην, ἐλπιζόμενη, ὀρμώμενος ἐντεῦθεν καὶ τοὺς πολε-
μίους κακῶς ἐποίουν, ὥστε τῷ θεῷ τε τὰς δεκάτας, ἐξαιρεθῆναι πλέον
ἢ τριάκοντα μῖας καὶ τοῖς στρατιώταις εἰς σωτηρίαν, ὅσοι ἐν τοῖς πο-
λεμίοις ἦσαν».

(2) Βλ. C. I. A., I, 31. Τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος πῶς ἐξεμετα-
λεύοντο οἱ θεοὶ τοὺς ἀναλογοῦντας κλήρους, δίδει Ἰσως ὁ Θουκυ-
δίδης, III, 50, καθ' ὃν: «Λέσθιοι ταξάμενοι τοῦ κλήρου ἐκάστου
τοῦ ἐνιαυτοῦ δύο μνᾶς φέρειν αὐτοὶ εἰργάζοντο τὴν γῆν».

γ') "Εκτακτοι χάριν τῶν ἱερῶν θεσπιζόμεναι εἰσφοραί.

Ἵως γνωστόν, ἐκ τῆς περιπτώσεως τῆς Ἐφέσου³, καὶ διὰ νόμου ἐνίοτε ἐπεβάλλετο ἕκτακτος εἰσφορὰ χάριν τοῦ ἱεροῦ. Εἰς τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν ἄγεται τις ὅσον ἀφορᾷ τὴν ὑπὸ ἀποίκων ἴδρυσιν ἱεροῦ. Ἄγνωστος εἶναι ὁ τρόπος καὶ τὸ μέτρον ὑπολογισμοῦ τῆς εἰς ἕκαστον ἀναλογούσης εἰσφορᾶς ἐν τῇ προκειμένῃ περιπτώσει. Οἱ Ἐφέσιοι, μετὰ τὴν πρὸς Μ. Ἀλέξανδρον ἄρνησιν ἀποδοχῆς τῆς δωρεᾶς αὐτοῦ, ἐψήφισαν νόμον, δι' οὗ αἱ γυναῖκες ὑπεχρεοῦντο «χρυσόν... ὅσον νῦν ἔχουσι δανεῖσαι τῇ πόλει», ἥτις πόλις ἀνελάμβανε τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ ἱεροῦ. Τὸ μόνον δυνατὸν συμπέρασμα εἶναι ὅτι — ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ τοῦλάχιστον — ἐνυπῆρχε προσπάθεια πρὸς ἐπιθάρυνσιν τῶν πλουσιωτέρων ἰδίως. Ὅτι ὁ νόμος οὗτος ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ ναοῦ, ἀπέδειξεν ὁ P i c a r d⁴.

δ') Κρατικὰ ἀναθήματα καὶ ἀφιερώσεις, ἀπαρχαὶ καὶ δεκάτη ἐκτάκτων κρατικῶν ἐσόδων.

Ἄλλὰ καὶ πλούσια ἀναθήματα καὶ ἀφιερώματα ἀπέστελλον αἱ πόλεις εἰς τοὺς θεούς, ἰδρύουσαι πρὸς τοῦτο θησαυρούς, εἰς οὓς διεφυλάσσοντο καὶ τὰ ἰδιωτικὰ ἀναθήματα καὶ ἀφιερώματα⁵, καὶ διαφόρων ἐκτάκτων ἀγαθῶν ἀπαρχαὶ καὶ δεκάτη.

ε') "Εκτακτοι ἱεραὶ ποιναί.

Αὗται ἐπεβάλλοντο ἐκτάκτως εἰς πόλεις ἀδικησάσας τοὺς θεούς⁶ καὶ προσβαλούσας τὰ πάτρια⁷.

(3) Βλ. Ἀριστ., Οἰκ. Β', 1349 α.

(4) Sur les reconstructions de l'Artemision d'Ephèse, Λαογραφία, Ζ', σελ. 74.

(5) Βλ. Dyer, Olymp. Treasuries, Journal of Hell. Studies, 1905, σελ. 294.

(6) Βλ. ἀνωτέρω σημ.

(7) Οὕτως οἱ εἰς τὸν Ἴσθμὸν συνελθόντες Ἕλληνες κατὰ τὰ μηδικὰ ἀπεφάσισαν: «Ὅσοι τῷ Πέρσῃ ἔδωσαν σφέας αὐτοὺς Ἕλληνες ἔόντες, μὴ ἀναγκασθέντες, καταστάντων σφί εὐ τῶν πρηγμάτων τούτοις δεκατεῦσαι τῷ ἐν Δελφοῖσι Θεῷ».

στ') Ἀντίτιμον πωλήσεως ἀκινήτων.

Πολλάκις ἀνευρίσκομεν παραδείγματα πωλήσεως ἀκινήτων, ἀνηκόντων εἰς τὰ ἱερά, χάριν ἀναγκῶν αὐτῶν⁸. Ἐν Δήλῳ ἐπετρέπετο ἡ πώλησις κτήματος διὰ ψηφίσματος τοῦ λαοῦ, τοῦ τιμήματος κατατιθεμένου εἰς τὸ ταμεῖον⁹. Αἱ περιπτώσεις αὐταὶ εἶναι ἐνδεικτικαὶ εἴτε ἀνεχείας τοῦ ἱεροῦ, λόγῳ παρακμῆς αὐτοῦ, ἢ ἐκτάκτου ἀνάγκης. Οὐχὶ ὅμως καὶ ἐπὶ πάσης περιπτώσεως ὀρθὸν τὸ τοιοῦτον συμπέρασμα.

ΣΤ'. — ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΝ ΓΕΝΕΙ ΕΣΟΔΩΝ
ΤΩΝ ΙΕΡΩΝ.

Τὰ ἀνωτέρω περιλαμβάνουσι τὰ ἰδιάζοντα τῆς ἱερᾶς οἰκονομίας ἔσοδα. Ὑπῆρχον καὶ ἄλλα τινὰ ἔκτακτα ἔσοδα, ὡς τὰ πρόστιμα, τὰ καταβαλλόμενα εἰς τοὺς θεοὺς, ἐπιβαλλόμενα ἐκτάκτως εἰς τοὺς ὕβριστὰς αὐτῶν, καὶ αἱ ποινικαὶ ρῆτραι, αἱ βαρύνουσαι τοὺς μετὰ τῶν ἱερῶν συμβαλλομένους.

Τὰ πρόστιμα ταῦτα ἀπέβαινον ἐνίοτε σπουδαιότατον ἔσοδον. Δὲν συνταυτίζονται μετὰ τῶν ὑπὸ τοῦ νόμου ἐπι-

(8) Βλ. Picard, op. cit., σελ. 69, σημ. 3, παραπέμπουσιν εἰς C. I. G., II, 2693: «...κινδύνους τοὺς μεγίστους διὰ τὸν καιρὸν... τοῖς Πισίδαϊς, τῶν δὲ πενταῖον προεκπεπλευκῶς εἴσφερε... πρυτάνεις οὔτε κακοπλοίας λόγου ποιησάμενος Ρωμαίων στρατηγ... καὶ ἐντυχὸν αὐτοῖς μετὰ τῶν συμπρεσβευτῶν ἔννοιάν τε καὶ... γενόμενος δὲ καὶ βουλευτῆς Ἡραίων ἀξίως τῆς πόλεως ἐπεμελήθη... τῆς ἀρίστης γνώμης ἀντεχόμενος, κατασταθεὶς δὲ ἀγορανόμος πάντων τῶν κατὰ τὴν ἀρχὴν προέστη μετὰ τῶν συναρχῶν... ἐχορήγησεν εἰς τὴν διάπραξιν τῶν ὠνίων... κατὰ... αὔξειν τὰ κατὰ τὴν ἀγορὰν σπεύδων καὶ... εἰσφερόμενος... πανηγύρεις γίνεσθαι καὶ διόλου φιλαγάθως πρό τε τὸ εὖ ποιεῖν... γραμματεὺς τῆς τε φυλακῆς τῶν γραμμάτων... οὐκ ὀλίγον... ἔτι δὲ καὶ λέγων καὶ πράσσων τὰ κράτιστα, ἀπὸ τῆς... ν. εἰς τινὰ τῶν κοινῇ συμφερόντων τελετῆν τῆς δὲ... τοῖς κατὰ τὴν ἀρχὴν ἀναστροφῇ ἐνδόξως μὲν ἐπιδείξας... ἔσταλκόντως αὖ τὴν Ἑκάτην... ἐνδόξως ἀνορθοῦν... πρῶτου Λέοντος τοῦ Ἀριστοκλείτου Χρυσαρέως. μ... τῆς πόλεως καὶ τοῦ ἔθνους τῶν Χρυσασορέων... προεστηκότος τοῦ ἱεροῦ τοῦ Παναμαραίων λόγου, ὅπως οὖν... τὴν πρὸς τοὺς θεοὺς εὐσέθειαν καὶ τὴν πρὸς τοὺς του... προθυμίαν εἰσφέρεται συνεννηχότα εἰς τὴν ὁμοφυλίαν... εἰς τὸ ἱερὸν φιλανθρωπία πρὸς ἱερὸν...

(9) Βλ. Roussel, Delos colonie Athénienne, Paris, 1917, σελ. 146.

βαλλομένων προστίμων, διότι πρόκειται περί προστίμων, ὡς τὸ κατὰ τοὺς ἱεροὺς πολέμους ἐπιβληθέν, ὅλως ἐκτάκτως καὶ εἰδικῶς ἐπιβαλλομένων. Περίφημον ἰδίως εἶναι τὸ εἰς τοὺς Φωκεῖς ἐπιβληθέν τὸ 346 πρόστιμόν. Τὸ πρόστιμον ἀνήρχετο εἰς ἐτήσιον φόρον 60 ταλάντων μέχρις ἐκτίσεως τοῦ ὑπ' αὐτῶν ληστευθέντος ποσοῦ¹.

Ἐν τῇ εἰδικῇ ἐπὶ ἐνὸς ἐκάστου ἱεροῦ μελέτῃ δὲν καθίσταται πάντοτε δυνατὴ ἢ ἀνεύρεσις ὄλων τῶν ἐσόδων, ἅτινα ἀναφέρομεν. Καὶ τοῦτο, διότι τὰ ἔσοδα τῶν ἱερῶν εἶναι ἀνάλογα τῆς θρησκευτικῆς καὶ πολιτικῆς αὐτῶν σπουδαιότητος, ἐνίοτε μόλις εἰς τὴν συντήρησιν ἐξαρκοῦντα, ἐνίοτε δὲ ἐπιτρέποντα τὴν ἀνέγερσιν καὶ νέων καλλιμαρμάρων ἱερῶν. Ὑπάρχουσιν ἔσοδα ἰδιάζοντα εἰς ἀμφικτυονικὰ κέντρα, ὧν δὲν εἶναι δυνατὴ ἢ ἀνεύρεσις εἰς τὰ ἄλλα ἱερά. Ἄλλ' οὐχὶ μόνον οἱ θεσμοὶ ἐκάστης πόλεως ἔσχον ἐπὶ ἐκάστου ἱεροῦ ἐπίδρασιν, ἀλλὰ καὶ αἱ περιστάσεις, ὑφ' ἃς διηγόν. Εἰς περιστάσεις ἐξαιρετικὰς, ἐξαιρετικὰ ἦσαν καὶ τὰ ἔσοδα.

Οὕτως, ἂν ὁ ναὸς κατεστράφη λόγῳ τῆς παρόδου τοῦ χρόνου ἢ λόγῳ ἄλλου αἰτίου, πλὴν τοῦ πολέμου, ὡς τὸ μαντεῖον τῶν Δελφῶν καὶ ὁ ναὸς τῆς Ἐφέσου, ὁ θησαυρὸς τοῦ ἱεροῦ, περὶ τῶν πόρων τοῦ ὁποῦ ἐπραγματεύθημεν, κύριον εἶχεν ἐν τῷ μέλλοντι σκοπὸν, ὅχι πλέον μόνον τὴν συντήρησιν ἀλλὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ καταστραφέντος ἱεροῦ. Ἡ καταστροφή δὲ τοῦ ἱεροῦ, ἐκλαμβανομένη ὡς μῆνις τῆς θεότητος, προεκάλει τὴν πύκνωσιν τῶν δώρων. Οὕτω, καέντος τοῦ ἀρχαιοτάτου ναοῦ ἐν Δελφοῖς τὸ 548, ἢ ἀνοικοδόμησις ἐγένετο τῇ μεγαλοδόμῳ, ἐπιμελεία τῶν Ἀλκμεωνιδῶν «διὰ συνδρομῶν, αἵτινες ἐγένοντο ἀπανταχοῦ τῆς

(1) Βλ. σχετικῶς Παπαρρηγοπούλου,, τόμ. Α', σελ. 406: «Καὶ τότε ὁ Φίλιππος, καταλαθὼν τὴν χώραν τῶν Φωκέων, συνεκάλεσεν ἀμέσως τὸ τῶν Ἀμφικτυόνων συνέδριον, τὸ ὁποῖον ἐξέδωτο δύο σπουδαιοτάτας ἀποφάσεις: Πρῶτον, ὅτι ὅλαι αἱ Φωκικαὶ πόλεις, πλὴν τῶν Ἀθῶν, αἵτινες δὲν μετέσχον τῆς ἱεροσυλίας, θέλουσι κατασκαφῆ, οἱ δὲ κάτοικοι αὐτῶν ὑποχρεωθῆ νὰ μετοικήσωσιν εἰς κώμας μὴ ἔχουσας πλειόνας τῶν πενήκοντα οἰκιῶν, καί, ἐργαζόμενοι τὴν χώραν, θέλουσι φέρει κατ' ἐνιαυτὸν τῷ Θεῷ φόρον τάλαντα ἐξήκοντα, μέχρις οὗ ἐκτίσωσιν ἅπαν τὸ ποσὸν τῶν ληστευθέντων χρημάτων· οἱ δὲ φυγάδες θέλουσι θεωρηθῆ ἀπανταχοῦ ὡς ἐναγεῖς». Καὶ Bouguet, op. cit., σελ. 47.

γῆς καὶ συνεποσώθησαν εἰς 300 τάλαντα ἀργυρίου, ἥτοι εἰς 1.800.000 δραχμάς, ποσὸν ὑπέρογκον. Ἰδίως ὁ βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου Ἄμασις ἔπεμψεν ἐπὶ τούτῳ μέγα ποσὸν «στυπηρίας»². Προκειμένου ὁμως περὶ ναοῦ ἔχοντος καὶ ἐθνικὴν διὰ τινὰ πόλιν σημασίαν, ἡ πολιτεία ἐνήργει, ὑποστηρίζουσα τὴν προσπάθειαν τῆς ἀνοικοδομήσεως καὶ πολλάκις αὐτὴ αὕτη ἀνελάμβανε τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ καταστραφέντος ἱεροῦ. Εἰς τὰ «Οἰκονομικά» ἀναγράφεται ὅτι³: «Ἐφέσιοι δεηθέντες χρημάτων νόμον ἔθεντο μὴ φορεῖν χρυσὸν τὰς γυναῖκας, ὅσον δὲ νῦν ἔχουσι δανεῖσαι τῇ πόλει τῶν τε κίωνων τισι τῶν ἐν τῷ ναῷ τάξαντες ἀργύρων, ὅδε καταθαλεῖν εἴων ἐπιγράφεσθαι τὸ ὄνομα τοῦ δόντος τὸ ἀργύριον ὡς ἀνατεθεκότος»⁴. Ἄλλ' ἦτο ἀσύνηθες φαινόμενον ἡ καταστροφή ἱεροῦ οὐχὶ λόγῳ πολέμου, ἔνεκα τῆς ἰδιαίτερας φροντίδος, ἣν ἐπεδείκνυον οἱ διαχειριζόμενοι τὰ ἱερά, ὅπως συντηρῶσι ταῦτα, ὡς μαρτυροῦσιν αἱ ἐπιγραφαὶ αἱ ἀναγράφουσαι τὰ ἔξοδα τῶν ἱερῶν, εἰς ἃ σχεδὸν ἀνὰ ἕκαστον ἔτος συμπεριλαμβάνονται καὶ ἔξοδα συντηρήσεως.

Ἄλλ' ἐν ἡ περιπτώσει τὸ ἱερόν κατεστράφη ἐν πολέμῳ, θεωρεῖται ὡς ἱερά ὑποχρέωσις ἢ ἀνοικοδόμησις καὶ προσετίθετο νέον ἔσοδον ἐξ αὐτοῦ τοῦ αἰτίου τῆς καταστροφῆς πρόερχόμενον, πολλάκις, διότι ὡς κυριωτέρα βάσις τοῦ θησαυροῦ τοῦ ἀποσκοποῦντος τὴν ἀναστήλωσιν τοῦ ναοῦ, ἐν περιπτώσει εὐτυχοῦς τοῦ πολέμου ἐκθάσεως ἐτίθετο τὸ ἐκ τῶν λαφύρων ἀφιερούμενον μερίδιον. Οὕτω, καταστραφέντων τῶν ἐν τῇ Ἀκροπόλει ἱερῶν ὑπὸ τῶν Περσῶν καὶ μετὰ τὸν θρίαμβον τῶν Ἀθηναίων, ἐτέθησαν αἱ βάσεις, ἐκ τῶν πολεμικῶν λαφύρων, θησαυροῦ, ὅστις σκοπὸν εἶχε τὴν συγκέντρωσιν τοῦ ἀναγκαιοῦντος διὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν χρηματικοῦ ποσοῦ.

(2) Βλ. Παπαρρηγοπούλου, τόμ. Α, σελ. 312, ἰδία δὲ Δ. Γουδῆ, Τὸ μαντεῖον τῶν Δελφῶν, 1937. σελ. 108 κ. ἑ.

(3) Ἀριστοτ. Οἰκον. Β, 2, 1349, α.

(4) Βλ. Ch. Picard: Sur les reconstructions de l'Artemision d'Ephèse, Λαογραφία Ζ, σελ. 74 ὡς καὶ τοῦ ἰδίου, Ephèse et Claros σελ. 36 κ. ἑ.

Ζ'. — ΤΑ ΤΑΚΤΙΚΑ ΕΞΟΔΑ

Τὰ τακτικά έξοδα περιελάμβανον κυρίως :

1. — Τὰ έξοδα λατρείας.
2. — Τὰ τῆς ἀμοιβῆς τῶν ὑπηρετούντων.
3. — Τὰ τῆς συντηρήσεως, ὡς καὶ ἄλλα τινά, ἀσήμαντα.

α') Τὰ έξοδα λατρείας.

Εἰς τὰ μεγάλα θρησκευτικὰ κέντρα ἀτελεύτητος σειρὰ πανηγύρεων ἐλάμβανε χώραν, αἵτινες ἀπετέλουν ἓνα τῶν κυρίων τακτικῶν ἐξόδων τῆς ἱερᾶς οἰκονομίας¹. Μῦρα, κοσμήματα, θύματα, ἀπητοῦντο καθ' ἑκάστην τελετήν, βραβεῖα καθ' ἕκαστον ἀγῶνα², καθ' ἕκαστον δὲ ἔτος νέα ἀγάλματα κατασκευάζοντο χάριν τῆς λατρείας.

β') Τὰ τῆς ἀμοιβῆς τῶν ὑπηρετούντων.

Ἐν Δήλῳ ἀναφέρονται οἱ ἐξῆς ὑπηρεταί :

1.— Ἀρχιτέκτων: Ἡ ἀμοιβὴ τοῦ ἀρχιτέκτονος ἐκυμαίνετο μεταξὺ 1266 δραχμῶν ἑτησίως. Συνήθως ὅμως ἀνήρχετο εἰς δραχμᾶς 720.—

2.— Ἄνθρωπος : Ταύτης εἶναι δυνατὴ ἡ συνταύτισις πρὸς τὴν ἀλλαχοῦ ἀναφερομένην σιτοποιόν. Δὲν ἀμείβεται, καθ' ὅτι δούλη, ἀλλὰ λαμβάνει δύο ὀβολοὺς δι' έξοδα διατροφῆς καθ' ἑκάστην, ἦτοι ἑτησίως » 222.—

3.— Ὑπηρέτης : Ὅστις ἐλάμβανεν ἑτησίως » 156.—

(1) Βλ. περὶ τοῦ πλήθους τῶν ἑορτῶν ἐν Δήλῳ τὸ Ἡμερολόγιον τῶν Ἑορτῶν, Β. C. Η., 1890, σελ. 492 κ.έ.

(2) Οὕτως ἡ κριθὴ καὶ ὁ σίτος ἐκ τοῦ βαρέου ἐπιπέδου, ὅπερ ἀνήκει εἰς τὴν Ἑλευσινίαν Δήμητραν, ἐχρησίμευε διὰ τὴν κατασκευὴν οὐλῶν καὶ πλακούντων διὰ τὰς θυσίας καὶ ἐδίδοντο ὡς βραβεῖα εἰς τοὺς νικητάς τῶν πρὸς τιμὴν αὐτῆς καὶ τῆς Κόρης τελουμένων ἀγῶνων. Ἀθηναίου, XI, 495, F. καὶ Σχόλ. Πινδάρ., O, IX, 150, I, c., ἐν Δ. Γουδῆ, Τὰ μυστήρια τῆς Ἑλευσίνος, 1936, σελ. 68, σημ. 1, τὸ δ' ἔλαιον τῶν ἐλαιῶν τῆς Ἀθηναῶν διετίθετο χάριν τῶν ἐν τοῖς Παιδείοις ἀριστευσάντων. (Βλ. Ἀριστ., Ἀθην. Πολ. 60, 2). Περὶ τοῦ Ραρίου πεδίου — Ραρίας γῆς ἢ ἱερᾶς ὀργᾶδος — βλ. Δ. Γουδῆ, Τὰ μυστήρια τῆς Ἑλευσίνος, 1936, σελ. 67 κ.έ.

4.— Λιθοουργοί :	Ἔων ὁ ἀριθμὸς κυμαίνεται, ἡμοίθοντο δὲ ἕκαστος διὰ	δραχμ. 240.—
5.— Κῆρυξ :	Ὁ μισθὸς τούτου ἀνήρχετο ἑτησίως εἰς	» 60.—
6.— Γραμματεὺς :	Ἡ ἀμοιβὴ τούτου ἀνήρχετο ἑτησίως εἰς	» 80.—
7.— Νεωκόρος :	Ἐλάμβανε κατ' ἔτος.	» 90.—
8.— Κρηνοφύλαξ (ἢ Ἰνωποφύλαξ) :	Ἐλάμβανε καθ' ἕκαστον ἔτος	» 120.—
9.— Ἀὐλητρίσι :	Ὁ μισθὸς ταύτης ἀνήρχετο εἰς	» 120.—
10.— Παλαιστροφύλαξ :	Ἐλάμβανεν ἑτησίως	» 120.—
Προσθέτομεν καὶ τοὺς κατωτέρω, οἵτινες, καίτοι μὴ ὄντες ἄρχοντες, ἐλάμβανον ὑπὸ μορφὴν ἀποζημιώσεως οἱ μὲν :		
Ἐπιμεληταί :	Ἐτησίως συνήθως ἕκαστος	» 40.—
Οἱ δὲ Λογισταί,	ἕκαστος ἑτησίως	» 60.—
Διὰ τὸν ὑπολογισμὸν τοῦ συνόλου, προσθέτομεν τὸ ἄθροισμα καὶ 3 ἄλλων μισθῶν λειτουργῶν, οἵτινες συνήθως εἰργάζοντο εἰς τὸ ἱερόν, ἦτοι		
		» 720.—
Καὶ διὰ τὸν αὐτὸν λόγον δύο ἀποζημιώσεις ἐπιμελητῶν, ἦτοι		
		» 80.—
Καὶ 4 ἀποζημιώσεις λογιστῶν, ἦτοι		
		» 240.—

Ἦτοι σύνολον Δραχμ. 2.968

Καὶ ἄλλοι ὅμως ἀναφέρονται ὡς ὑπηρετοῦντες ἐν τοῖς ἱεροῖς καὶ εἰς διάφορα ἔργα ἀσχολούμενοι, ὡς τὰ τῆς τηρήσεως τῆς τάξεως³. Οἱ ἱερεῖς συνήθως δὲν ἡμείθοντο χρηματικῶς ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ. Ἐλάμβανον ὅμως μέρος τῶν εἰσδοσ εἰσφορῶν⁴. Πολλάκις — ὡς εἶναι πιθανόν — ἡμείθοντο δι' ἑκάστην θυσίαν ὑπὸ τοῦ θυσιάζοντος. Οἱ δὲ μυσταγωγοὶ

(3) Βλ. Picard op. cit. σελ. 87 — 161.

(4) Βλ. C. I. G. 2256, ὡς καὶ D. A. G. R. IV b. 938, Stengel, Hermes, XXXI, σελ. 642.

ἡμείβοντο ὑπὸ τῶν μυστῶν⁵. Οὕτως, οἱ μουόμενοι κατὰ τὰ μικρὰ καὶ τὰ μεγάλα ἔλευσίνα, κατέβαλλον χρηματικόν τι ποσὸν καθ' ἡμέραν εἰς τοὺς μυσταγωγούς ἱερεῖς, ἥτοι εἰς τὸν Ἱεροφάντην ἕνα ὀβολόν, εἰς τὸν Ἱερόν Κήρυκα, τὸν ἐπὶ τῷ βωμῷ Ἱερέα, τὸν φαιδυντὴν «τοῖν θεοῖν» καὶ εἰς παναγῆ Ἱερέα ἀνὰ ἕν ἡμιώβολον.

Ἐνίοτε ὠρισμένα ἔσοδα ἐκ τῆς ἀκινήτου περιουσίας ἐλάμβανον οἱ ἱερεῖς⁶.

Ἔτερον προνόμιον τῶν ἱερέων, οἰκονομικῶς ἐνδιαφέρον, ἦτο ἡ εἰς τὸ ἱερόν, πολλάκις συναντωμένη, στέγασις αὐτῶν. Δὲν εἶναι δὲ δυνατὴ καὶ ἡ ἀπόλυτος ἀπόρριψις — τοῦναντίον — τῆς ὑποθέσεως ὅτι καὶ ἐπὶ τοῦ θησαυροῦ τοῦ ἱεροῦ πολλάκις εἶχον δικαιώματα⁷.

γ') Τὰ τῆς συντηρήσεως κλπ.

Τὰ χάριν τῆς συντηρήσεως τῶν ἱερῶν κτιρίων λαμβανόμενα μέτρα προεκάλουν ἔξοδα, ἀναγραφόμενα εἰς τοὺς πίνακας ἐκάστου ἔτους. Ἡ ὑπαρξίς τακτικοῦ ἐμμίσθου ἀρχιτέκτονος παρὰ τῷ ἱερῷ δεικνύει τὸ σύνηθες τῶν ἐπιδιορθώσεων⁸.

Πλὴν δὲ τῶν ἐξόδων συντηρήσεως ἀνευρίσκονται καὶ ἄλλα τινὰ δευτερευούσης σημασίας, ὡς τὰ τῆς ἀγορᾶς δελτίων καὶ σανιδίων καὶ πλακῶν χάριν τῆς ἀναγραφῆς τῶν ἐσόδων, τῶν ἐξόδων, καὶ ἄλλα παρόμοια⁹.

(5) Βλ. Δ. Γουδῆ, Τὰ μυστήρια τῆς Ἑλευσίνας, 1935, σελ. 39 κειμένου καὶ σημ. 2.

(6) Βλ. Descramps - Cousin, B. C. H. XV, 1891 σελ. 186.

(7) Βλ. Stengel, Griech. Cultusalterthümer, 3 ἔκδ. § 22, σελ. 42.

(8) Καὶ ὁ Ἀριστοτέλης οὕτω καθορίζει τὸ ἔργον τῶν ἐπιμελουμένων τὰ ἱερά: Πολ. IV, 5, 7, 11: «Ἄλλο δ' εἶδος ἐπιμελείας ἡ περὶ τοὺς θεούς, οἷον ἱερεῖ τε καὶ ἐπιμεληταῖ τῶν περὶ τὰ ἱερά τοῦ σώζεσθαι τε τὰ ὑπάρχοντα καὶ ἀνορθοῦσθαι τὰ πίπτοντα τῶν οἰκοδομημάτων καὶ τῶν ἄλλων ὅσα τέτακται πρὸς τοὺς θεούς».

(9) Βλ. Τσοῦντα, Ἀρχῶν τοῦ ἐν Ἑλευσίनि ἱεροῦ λογοδοσία, Ἐφημ. Ἀρχαιολ., 1883, σελ. 109, 253.

Η΄. — ΤΑ ΕΚΤΑΚΤΑ ΕΞΟΔΑ ΚΑΙ ΑΙ ΖΗΜΙΑΙ

Ἐκτακτα ἔξοδα ἦσαν τὰ τῆς ἀνεγέρσεως νέου κτιρίου, εἴτε λόγῳ ἀνεπαρκειᾶς, εἴτε λόγῳ καταστροφῆς τοῦ παλαιοῦ. Τὰ ἔξοδα ταῦτα διὰ τὴν τότε ἐποχὴν ἦσαν βαρύτατα¹, ἀπερρώφων δὲ πολλῶν ἐτῶν ἀποταμιεύσεις, πλῆθος ἐκτάκτων εἰσφορῶν² καὶ μέρος τῶν κρατικῶν ἐσόδων, ἅτινα πολλάκις διετίθεντο κατὰ μέγα ποσοστὸν χάριν τοῦ ἱεροῦ. Ὁ Περικλῆς κατηγορήθη ὅτι χάριν τῶν ἔργων αὐτῶν κατέστρεψε τὴν ἀθηναϊκὴν δημοσίαν οἰκονομίαν. Σημειωτέον, ὅτι ἡ ἀντιζηλία ἐκάστης πόλεως, ἐπιθυμούσης ἱερὸν λαμπρόν, λαμπρότερον τοῦ γειτονικοῦ, καθιστᾷ τὰ ἔκτακτα τῆς ἀνεγέρσεως ἔξοδα σχεδὸν τακτικά. Μία ἀναμέτρησις τῶν οὕτω κατὰ τὴν ἀρχαιότητα δαπανηθέντων ἠθέλε δώσει καταπλήσσοντας ἀριθμούς.

Πλὴν τῶν βαρυτάτων ὅμως ἐξόδων ἀνεγέρσεως νέων κτιρίων, ἅτινα ἔφερον πλήγματα βαρύτατα κατὰ τῶν οἰκονομικῶν τοῦ ἱεροῦ, αἱ δημεύσεις καὶ αἱ διαρπαγαί, ἰδίως κατὰ τὴν μετὰ τὸν Μέγαν Ἀλέξανδρον ἐποχὴν, ἀπετέλουν ἕτερον μέγαν κίνδυνον, ὃν διέτρεχεν ἡ ἱερὰ περιουσία³.

Ὁ κίνδυνος οὗτος ὅλον ἐν ἠύξανε, καθότι ἡ διαρκῶς ἀυξανομένη ἀνάμιξις τῆς πολιτείας εἰς τὰ τῶν ἱερῶν, ἠύκολυνε τὴν τοιαύτην τῆς πολιτείας ἐνέργειαν, ἣτις οὕτω παρέσυρεν εἰς τὴν παρακμὴν αὐτῆς καὶ τὸ ἱερὸν⁴. Καὶ ἡ ἐποχὴ τῆς παρακμῆς τῶν ἐλληνίδων πόλεων εἶναι καὶ ἡ τῆς παρακμῆς τῶν ἱερῶν ἐποχὴ. Καὶ ἡ ἀντοχὴ τοῦ ἱεροῦ ταμείου ἐκάμπετο τόσον μᾶλλον ταχέως, ὅσον ἐπὶ ὀλιγώτερον πλουσίας κοινωνίας ἐστηρίζετο.

Πάντως καὶ ἂν τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα δὲν ἀπετέ-

(1) Βλ. π. χ. Π. Καθθαδία, Ἐπιγραφαὶ ἐκ τῶν ἐν Ἐπιδαύρῳ ἀνασκαφῶν, Ἐφημ. Ἀρχαιολ., 1886, σελ. 145—178.

(2) Οὕτω ὁ Picard, Sur les reconstructions de l'Artemision d'Ephèse, Λαογραφία, Ζ, σελ. 73, παρατηρεῖ ὅτι μετὰ τὸν ὑπὸ τοῦ Ἡροστράτου ἐμπρησμὸν ἀνέλαβε ἡ πόλις τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ καταστραφέντος ναοῦ. «On trouve à peu près en dehors de la cité les mêmes donations offertes; à la place des grandes cités Ioniennes ce furent des rois qui d'après Pline offrèrent en commun les 127 calottes».

(3) Βλ. Picard, op. cit. σελ. 81.

(4) Chapot. La province Romaine proconsulaire d'Asie, Paris, 1909, Picard, op. cit. σελ. 69, σελ. 74 ἰδίως σελ. 88.

λει κατὰ τῶν δεσμευτικῶν τῆς πολιτείας ἐπεμβάσεων, οὐδ' ἐναντίον τῶν ἐπιδρομῶν ἀρκούντως ἰσχυρὸν φραγμὸν, ἀπετέλει φραγμὸν ὅπωςδῆποτε ⁵.

Οὕτως ὁ Δημήτριος ὁ Πολιορκητής, φοβούμενος διατάραξιν τῆς πειθαρχίας, λόγῳ τοῦ πειρασμοῦ τοῦ ἱεροῦ θησαυροῦ ⁶, εὐρέθη πρὸ τῆς ἀνάγκης τῆς ἐγκαταλείψεως τῆς Ἐφέσου, καὶ ἐκ τούτου καθίσταται ἐμφανὲς ὅτι αὐτὸς ἀντετίθετο εἰς τὰς ὀρέξεις τοῦ στρατοῦ.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει αὕτη αὕτη ἢ ὑπαρξίς θησαυροῦ, ἀποτελοῦσα κέντρισμα τῆς ἀνθρωπίνης πλεονεξίας, ἀπετέλει ὅπωςδῆποτε διὰ τὰ ἱερὰ κίνδυνον.

Θ'. — ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΕΠΙ ΤΩΝ ΕΝ ΓΕΝΕΙ ΕΞΟΔΩΝ ΤΩΝ ΙΕΡΩΝ

Ἡ μελέτη τῶν ἐξόδων, τῶν ἰδιαζόντων τῇ ἱερᾷ οἰκονομία, εἶναι ἀπλουστέρα τῆς τῶν ἐσόδων, ἅτινα πολλαχόθεν προέρχονται καὶ ποικίλλουσι κατὰ τόπους καὶ χρόνους.

Σαφῶς κατευθύνονται πρὸς τέσσαρα σημεία: τὴν λατρείαν, τὴν ὑπηρεσίαν, τὴν συντήρησιν τοῦ ἱεροῦ καὶ τὴν ἀνέγερσιν ἐν ἀνάγκῃ νέου.

Ἄλλως τε περὶ αὐτῶν μαρτυροῦσιν οὐχὶ αἱ πηγαὶ μόνον, αἱ καὶ τὰ περὶ ἐσόδων ἀναγράφουσαι, ἀλλ' αὐτὰ ταῦτα τὰ ἐρείπια, χάριν τῶν ὁποίων ἐγένοντο τὰ ἔξοδα.

Ι'. — Ο ΘΗΣΑΥΡΟΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ

Ἐν Ἀθήναις ὑπελογίζοντο αἱ δαπάναι τῆς ἱερᾶς διοικήσεως εἰς 40 τάλαντα ¹. Πλὴν δὲ τούτου ὑπάρχει τὸ πλῆθος τῶν γνωστῶν μέτρων τῶν χάριν τοῦ θησαυροῦ τῆς θεᾶς θεσπισθέντων.

(5) Βλ. Gernet-Boulangier, op. cit. 1932 σελ. 184 — 186.

(6) Πλουτάρχου, Δημήτριος, XXX: «Δημήτριος δὲ μετὰ πεντακισχιλίων πεζῶν καὶ τετρακισχιλίων ἰππέων φεύγων καὶ συντόνως ἐλάσας εἰς Ἐφεσον, οἰομένων ἀπάντων ἀποροῦντα χρημάτων αὐτὸν οὐκ ἀφέξεσθαι τοῦ ἱεροῦ, φοβηθεὶς τοὺς στρατιώτας, μὴ τοῦτο ποιήσωσιν, ἀνέστη διὰ ταχέων καὶ τὸν πλοῦν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος ἐποιεῖτο, τῶν λοιπῶν ἐλπίδων ἐν Ἀθηναίοις ἔχων τὰς μεγίστας». Ἄλλ' ὁ θησαυρὸς τοῦ Κλαρίου ἐκλάπη ὑπὸ πειρατῶν, βλ. καὶ Picard, op. cit., σελ. 47.

(1) Βλ. Ἀ. Ἀνδρεάδη, σελ. 286.

Ἄλλ' αἰ τοσαῦται πρὸς τὴν Παλλάδα κολακεῖαι εἰς σφαλερὰν ἤθελον ὀδηγήσει τινὰ ἀντίληψιν, ἐὰν ἐπ' αὐτῶν βασιζόμενος νομίση τις ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν ἔμπλεοι σφοδροτάτου θρησκευτικοῦ συναισθήματος. Ἀφ' ἑνὸς ἀπετέλουν αὐται ἔνδειξιν τοῦ φιλεόρτου ἀθηναϊκοῦ χαρακτῆρος, ἀφ' ἑτέρου δέ, καὶ κυρίως, ἀπετέλουν πολιτικὴν ἐνέργειαν θαυμαστῆς σωφροσύνης, ἀποβλέπουσαν εἰς τὴν δημιουργίαν ἀποταμιεύματος, τοῦ ὁποίου ἡ χρησιμότης κατεδείχθη κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον ². Ὀλόκληρος ὁ οἰκονομικὸς αὐτὸς ὀργανισμὸς, ἀπετέλει κατ' οὐσίαν κρατικὴν ὑπηρεσίαν. Τούτου ἡ κυριωτέρα ἀπόδειξις εἶναι τὸ γεγονός καθ' ὃ ὁ δῆμος ἀπέσυρε ποσὰ διὰ ψηφισμάτων κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, μὴ οὔσης ἐπὶ τούτῳ ἀναγκαστικῆς τῆς ἐγκρίσεως τῶν ἱερέων. Καίτοι διατηρουμένου τοῦ τύπου τοῦ δανείου καὶ εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτάς, καταφανὲς καθίσταται ὅτι μόνον ὁ τύπος διετηρεῖτο ³.

Τῷ 431 ὁ δῆμος ἐψήφισεν ὅτι ὁ θησαυρὸς ἤθελε διατεθῆ χάριν τῶν ἀναγκῶν τοῦ πολέμου, πλὴν ποσοῦ χιλίων ταλάντων, ὅπερ ἔδει νὰ διατηρηθῆ ὡς ἀπόθεμα. Καὶ φοβούμενοι οἱ Ἀθηναῖοι μήπως εἰς στιγμὴν παροδικῆς ἀνάγκης οὐδὲ τὸ ἀπόθεμα τοῦτο παραμείνη σεβαστόν, ὥρισαν, ἐπὶ ποινῇ θανάτου, ὅτι μόνον εἰς περίπτωσιν καθ' ἣν ἐχθρικός στόλος θέσει τὴν πόλιν εἰς κίνδυνον συγχωρεῖται ἢ ὑποβολὴ προτάσεως περὶ διαθέσεως καὶ τοῦ ἀποθέματος τούτου. Τῷ 413 ὅμως, μετὰ τὴν ἐν Σικελίᾳ καταστροφὴν, οἱ Ἀθηναῖοι ἐψήφισαν τὴν διάθεσιν καὶ τοῦ ὑστάτου τούτου ἀποθέματος ⁴.

Καὶ ἀπὸ τῆς ἡμετέρας ὄψεως, ἡ οἰκονομικὴ λειτουργία τοῦ ἱεροῦ τῆς Παλλάδος εἶναι ἀξία ὅλως ἰδιαιτέρας μελέτης, λόγῳ τοῦ ὅτι ἡ μορφή τῆς ἱερᾶς οἰκονομίας διετηρεῖτο ἐν αὐτῇ, καὶ πολλῶν συμπερασμάτων δυνατὴ καθίσταται κατ' ἀναλογίαν ἢ ἐξαγωγή. Πολλὰ ὅμως στοιχεῖα τῆς ἀθηναϊκῆς ἱερᾶς οἰκονομίας προσιδιάζουν εἰς τὴν πολιτικὴν αὐτῆς ἱστορίαν καὶ τὴν οὐσιαστικῶς πολιτικὴν ιδιό-

(2) Βλ. Α. Ἀνδρεάδου, σελ. 405 κ. ἔ.

(3) Βλ. γενικῶς C a v a i g n a c, Le trésor sacré d'Athènes jusqu'en 404.

(4) Βλ. Θ ο υ κ, 11, 24 VIII, 15, Βλ. Dittemberger, ἀριθ. 91 καὶ M i c h e l, Recueil d'inscriptions grecques, 1899 — 1928, ἀριθ. 563.

τητα τῆς ἀθηναϊκῆς ἱερᾶς οἰκονομίας. Οὕτως, ἡ συνένωσις τῶν ταμείων τῶν ἄλλων θεῶν καὶ τῆς Ἀθηνᾶς εἰς μίαν ἀρχήν, προϋπόθεσις ἔχει τὸν πολιτικὸν δεσμὸν τῆς ἱερᾶς οἰκονομίας πρὸς τὴν πόλιν ⁵.

ΙΑ΄. — ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΙΕΡΩΝ

Ἡ τύχη τῶν ἱερῶν ἠκολούθησε τὴν τύχην τῆς θρησκείας εἰς ἣν ἦσαν ἀφιερωμένα, καὶ κατὰ πολὺ καὶ τὴν τύχην τῶν πολιτειῶν, ἐν αἷς εὐρίσκοντο, λόγῳ τῶν ὑπαρχόντων δεσμῶν¹.

Ἡ οἰκονομικὴ τῶν ἑλληνικῶν πόλεων κατάστασις συνεπέφερε καὶ τῶν ἱερῶν τὴν ὑλικὴν ἐξάντλησιν, τῆς περιουσίας αὐτῶν, ὅσης δὲν ὑπέστη τῆς δημεύσεως τὴν τύχην, βραδέως δαπανηθείσης.

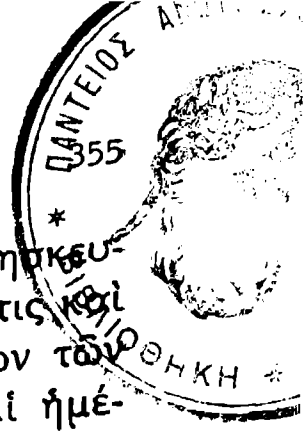
Ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου τὰ τελευταῖα ἱερά κατεστράφησαν καὶ ἡ σωζομένη ἔτι περιουσία αὐτῶν κατεπα-

(5) Βλ. σχετικῶς τὴν ὑπ' ἀριθ. 1 ἐπιγραφὴν τῆς Ἀκροπόλεως, τὴν δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Τσοῦντα (Ἐφημ. Ἀρχαιολ., 1885, σελ. 129 κ.έ.). Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ἀποδεικνύει τὴν ὀρθότητα τῆς ἐκδοχῆς τοῦ Β ο ε κ η, καθ' ἣν ἡ κατὰ τὸ κείμενον ἔνωσις τῶν ταμιῶν ἦτο τετελεσμένη ἤδη ἐπὶ Εὐκλείδου.

(1) Βλ. σχετικὴν ἐπιγραφὴν λίαν χαρακτηριστικὴν ἐν Ἐφημ. Ἀρχαιολ., 1884, σελ. 167 καὶ τὰς σχετικὰς παρατηρήσεις τοῦ Τσοῦντα:

Στίχ. 8: «Τὸν μετὰ ταῦτα χρόνον ἀποδόσθαι τῶν ἱερῶν τεμενῶν κατὰ μηδένα τρόπον, μηδὲ ὠνήσασθαι μὴ—

- » 9: δέν... κατὰ τῶν ἀποδομένων γραφᾶς ἀσεβείας καὶ ὀφίλειν τῇ Ἀθηνᾷ τὸ χρῆμα ὅσου ἀπέδοντο
- » 10: τιμένους νόμοις· ἐπεὶ δὲ πάτριόν ἐστιν ἐν μηδενὶ τῶν τεμενῶν μὴτ' ἐντίκτειν μὴτ' ἐναποθνήσκειν...
- » 11: ...ους ἰδιωτικῶν γεγονυῶν κτήσεων ἀπατήρητον αὐτῶν τὴν χρῆσιν γεγενῆσθαι τὸν μὲν ἐξηγητήν...
- » 12: ...τὸν δ' ἐπὶ τοὺς ὀπλείτας στρατηγὸν Μητρόδωρον Ξένωνος μετὰ τοῦ βασιλέως Μαντίου,
- » 13: θυσίαν ἀρεστήριον ἐκάστω τῶν θεῶν καὶ τῶν ἡρώων παριστάνοντος θύματα τοῦ ταμίου κατὰ τὰ
- » 14: περὶ τῶν ἱερῶν καὶ τεμενῶν καὶ τὰ ἀποκατασταθέντα ἱερά
- » 15: καὶ τεμένη καὶ εἴτινα δημοτελῆ (κτλ.)
- » 19: εἶδέ τινα διὰ τὴν α... παρα.....των πεπραμμένων ὑπὸ στρατηγοῦ ἢ Ταμίου τῆς
- » 20: ω... τὴν μίσθωσιν γίνεσθαι τῶν ἀνακτηθησομένων κατὰ ταῦτα· τὰ δὲ ὄρη τὰ δημόσια καὶ τὰς δημοτελεῖς
- » 21: Δημήτριος καὶ Κόρης ...ωσ...ε.σ...ασιν εἶδέ τινες ὑπερβάντες τοὺς ἱεροὺς ὄρους ἀπηργάσαντο... (κτλ).

τήθη εἴτε ὑπὸ ἰδιωτῶν, εἴτε ὑπὸ τῶν χριστιανικῶν θρησκευτικῶν ἰδρυμάτων. Εἰς τὴν τελευταίαν ὑπόθεσιν ἄγεται τὸ ὅτι ὡς ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι πολλαχοῦ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῶν ἐθνικῶν ἱερῶν, ἀνηγέρθησαν μοναὶ καὶ ἐκκλησίαι. Αἱ ἡμέραι τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουλιανοῦ ὑπῆρξαν ἡμέραι ἀμυδρῶς ὑπενθυμίσασαι τὴν ἀρχαίαν λαμπρότητα, ἀλλὰ ταχέως παρῆλθον, τῆς διατηρήσεως τῶν ἱερῶν μὴ βασιζομένης πλέον, ὡς ἔδει, ἐπὶ τῆς λαϊκῆς συνειδήσεως, ἀλλ' ἐπὶ παροδικοῦ κρατικοῦ ἐκθιασμοῦ¹.

Οὕτω, δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ἡ ἱστορία τῆς ἱερᾶς οἰκονομίας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἀποδεικνύει τὴν ἐξάρτησιν αὐτῆς ἐκ τῆς ἠθικῆς ἐπιβολῆς τῆς θρησκείας, καὶ ἡ μελέτη αὐτῆς ἀρκεῖ νὰ κλονίσῃ ἐν πολλοῖς τὴν ἐπὶ τὴν ὀρθότητα τῆς διὰ τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ μονοπλεύρου ἔρμηνείας τῆς ἱστορίας πεποιθήσιν.

ΘΕΜ. ΤΣΑΤΣΟΣ

(1) Βλ. Παπαρρηγοπούλου, τόμ. Β. σελ. 169 κ. ἑ. καὶ γενικῶς Bidez, *La vie de l'empereur Julien*, 1930.